OKUPACIJA

ILI

ULAZAK AUSTRO-UGARSKE VOJSKE U BOSNU I HERCEGOVINU 1878. GODINE.

PO STRANIM I DOMAĆIM IZVORIMA

:: PRIREDIO: PERTEV. ::

:: IZDANJE I NAKLADA KNJIŽARNICE I PAPIRNICE ::

MIHAJLA MILANOVIĆA U SARAJEVU.

SARAJEVO.

ŠTAMPARIJA »NARODA«.

KNJIŽARA I PAPIRNICA

MIHAJLA MILANOVIĆA

U SARAJEVU.

FRANJE JOSIPA UL. BR. 5. — TELEFON BR. 133.

Preporučuje ova najnovija izdanja knjiga:

Okupacija ili ulazak Austro-Ugarske vojske u Bosnu i Hercegovinu . . K 1·—
Musa Kesedžija, musl. junačka pjesmarica „ —·40
Povjest Turske Carevine od najstarijeg do najnovijeg vremena, napisao E. ef. S. Skopljak . . . . . „ 3·—
Muhamed Alejhiselam napisao E. Fida „ 2·—
Primorske duše, priče J. Ćipika . . . . „ 2·—
»Шпикуланти«, један цумбусли комад . „ —·50
Zemaljski ustav za Bosnu i Hercegovinu, latinicom i ćirilicom svaka po . . . . . „ 1·—
Zakon o upravi seoskih općina za Bosnu i Hercegovinu, latinicom . . . . . „ —·40
Закон о управи сеоских општина за Босну и Херцеговину, ћирилицом . . . „ —·40
Marko Kraljević i Musa Kesedžija, komedija u 5 čina . . . . . „ —·50
Kako ćemo se izliječiti, a kako očuvati od svih bolesti . . . . . „ —·40
Beg Ljubović, muslim. junačka pjesmarica „ —·40
Пјесме Јова Г. Поповића, Крајишника „ —·80
Boj pred Banjalukom i junačka smrt Hivzi bega Džumišića . . . . . „ —·40
Muslimanske narodne junačke pjesme sakupio Esad Hadžiomerspahić, vel. osmina 440 strana . . . . . „ 4·—
Čudnovati doživljaji Saidovi, arapska priča . . . . . „ —·40
Budućnost Muslimana u Bosni i Hercegovini . . . . . „ —·30
Јазавац пред судом, од П. Кочића . . „ —·50

16

Broš/267

Okupacija

ili

Ulazak Austro-Ugarske vojske u Bosnu i Hercegovinu 1878. godine.

Po stranim i domaćim izvorima

:: priredio: Pertev. ::

:: IZDANJE I NAKLADA KNJIŽARNICE I PAPIRNICE ::

MIHAJLA MILANOVIĆA U SARAJEVU.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА

SARAJEVO.

ŠTAMPARIJA »NARODA«.

OPŠTINSKA NARODNA BIBLIOTEKA
„HASAN KIKIĆ" - SARAJEVO
Sign. V 305
Inv. br. 19221
9(Bi.Ze)
Sig. br. 9e-
Inv. br. 5413
NARODNA BIBLIOTEKA II REONA
„Vaktar Parić"

Burna vremena iz godine 1875.—1878. iz temelja su potresli veliku Tursku Imperiju, koja se počela naglo razvijati i napredovati, ali joj vjekovni neprijatelji stadoše na put njezina napretka i blagostanja. Silne navale na Tursku carevinu, ne sa jedne, već sa 5—6 strana, — ipak ne mogoše sveosve dohakati ovoj velikoj carevini. Ratoborni duh Osmanlija i ostalih Muslimana prostrane Turske carevine i tvrdo vjerovanje u sjajnu budućnost Osmanlijske carevine, ne dadoše dušmanima da se sveosve pohase i pobjesne. Turska carevina je, nakon svih nedaća i poteškoća — ipak ostala i megju Muslimanima i megju neprijateljima časna i svijetla; a daj Bože, da to uvijek i ostane!

A sad da počnemo o dogagjajima.

Početkom maja 1874. godine dotadanji generalni guverner Bosne, Mehmed Akif-paša, naimenovan je za predsjednika državnog savjeta u Carigradu, a za valiju postavljen je mušir (feldmaršal) Ibrahim Derviš-paša.

Derviš-paša staraše se samo da, pomoću liferacija za vojsku i svima mogućim nametima, steče veliko imanje.

U zimu 1874.—1875. godine pokazaše se prvi simptomi opasnog stanja, kad oko dvadeset srpskih porodica kmetovskih iz okoline Nevesinja pobjegoše u Crnu Goru. Derviš-paša nije nikakvu pažnju na ovo obraćao, tek kad je knez Nikola, preko grafa Ignjatijeva, kod Porte za ovaj slučaj učinio predstavku,

i predložio slobodan povratak bjeguncima, valija je odgovorio velikom veziru, da se ovo iseljavanje ima pripisati isključivo rovenju ruskih i crnogorskih agenata.

U to doba je Osman-paša, docniji junak sa Plevne tada bio u Sarajevu komadant divizije i predsjednik vojnog savjeta. Osman-paša je svojim ispravnim držanjem, časnošću i pravičnošću brzo zadobio opšte poštovanje. Prilikom licitacija za vojne liferacije, on je otvoreno protestvovao protiv uticaja Derviš-paše i izjavio: da takove ugovore, na štetu državne blagajnice, neće nikad potpisati. U isto vrijeme hrabri gjeneral telegrafski podnese tužbu ministarstvu vojnom protiv Derviš-paše, zahtjevajući premještaj, pošto mu nije bilo mogućno pod ovim služiti. Zaista, on je uskoro odavde i premješten.

Krajem jula 1875. ustanički pokret u Hercegovini uze vrlo ozbiljan vid. Sve srpsko stanovništvo iz okoline Nevisinja bijaše naoružano i u planine odbjeglo, sa čijih su vrhova gorjele velike vatre na uzbunu. U ovoj nevolji mostarski mutesarif posla jednu miroljubivu komisiju u Gabelu. Na čelu njenom bio je biskup fra Angjeo Kraljević. Sav je trud ostao bez uspjeha, čemu je velikim dijelom kriva i ta okolnost, što su mostarski Muslimani u prah i pepeo pretvorili seoce Dreškovič kod Metkovića, a to je ustanak ponova podstaklo.

Već početkom avgusta 1875. godine stigoše u Mostar delegirani konsuli i to Holmes od strane Ingleske, baron Lihtenberg kao predstavnik Njemačke carevine, Jastrebov za Rusiju, generalni konzul Vasić za Austro-Ugarsku, Dozen za Francuskn i Durando za Italiju. Baron Lihtenberg i Jastrebov bili su poznati kao otvoreni slavenski prijatelji, Dozon i Durando naginjahu u tajnosti srpskim težnjama, Vasić se držaše neutralno, a jedini je turkofil bio Holmes. Odmah po dolasku konsuli se korporativno uputiše Lukavici, u logor ustanički, ali svi pokušaji za posredovanje u dobroj namjeri razbiše se o odlučnost, sa kojom se ustanici pozivahu na svoje pogaženo pravo od starina, ma da ne mogahu formulisati ni jedan jedini jasni zahtjev.

Megjutim u Mostaru bijaše i otomanski komesar, Server-paša, sa čitavim štabom mladih diplomata iz ministarstva inostranih djela. Tu je bilo Turaka, Grka i Jermena.

Derviš-paša bijaše se uputio u Hercegovinu snabdjeven tajnim ratnim planom. Ali već poslije nekoliko dana stiže telegrafska vijest o njegovom opozivu i naimenovanju mušira Ahmed Hamdi-paše na njegovo mjesto.

Naimenovanje Ahmed Hamdi-paše za civilnog i vojnog guvernera Bosne bila je nova pogrješka Portina. On bijaše iz osnova valjan vojnik, ali bez više spreme, on odista bijaše dobar brigadir, ali za težak zadatak ugišivanja ustanka i savlagjivanje delikatnih političkih stvari, bio je potpuno nedorastao.

Sa Ahmed Hamdi-pašom dogjoše i prve trupe iz Carigrada preko Kleka, tako da je u polovini oktobra u Hercegovini bilo sakupljeno 30 bataljona ili od prilike 16.000 pješaka.

Megjutim ustanak se bijaše rasprostro po svoj istočnoj i južnoj Hercegovini i vogjahu se krvave borbe, naročito napadi na profijanske kolone izmegju Bileća i Trebinja i oko manastira Duži. Ovdje se sastadoše dobrovoljci iz sviju zemalja: Srbi kao Grujić iz Biograda i Petrović pregjašnji austrijski poručnik iz Mitrovice, Rusi kao Montverde, Talijani u

Narodna biblioteka „Njegoš" Kotor

crvenim košuljama i mnogi drugi, megju kojima se naročito odlikovaše Mićo Ljubobratić, nekadašnji dućandžija, a docnije agjutant ustaničkom vojvodi Luki Vukaloviću.

Turske trupe, poslije krvave borbe, uzeše manastir Duži i spališe ga, a ustanici se sklonuše u Dubrovnik. U isto doba prebježe i sve ostalo srpsko stanovništvo: ljudi, žene i djeca sa svojom pokretnom imovinom u Slano i Dubrovnik, gdje ih primiše na izdržavanje, tako da je cio predjel Trebišnjice od Trebinja do Ravnog, predstavljao žalosnu pustinju.

I u sjevero-zapadnoj Bosni srpski i hrvatski agitacioni komiteti nisu ostali skrštenih ruku, tada gotovo cjelokupno hrišćansko stanovništvo duž Une od Kostajnice do Bišća, nagrnu u divlje bjegstvo preko granice. Bjegunci pod predvogjenjem svojih vogja obrazovahu male čete, koje upadahu u Bosnu čas ovdje, čas ondje, ali ponajvećma bijahu suzbijane. Vogje ovih četa bili su: P. Karagjorgjević, Miroslav Hubmajer iz Ljubljane, Golub Babić, Petar Uzelac i drugi.

Mušir Ahmed Hamdi-paša stajao je nedjeljama neaktivan, dok se pod pritiskom dogagjaja ne riješi da organizuje ekspediciju sa zadatkom da oslobodi opsade turske trupe, koje su u Goraždu zatvorene bile. Divizijaru Šefket-paši, jednom pravom carigradskom salonskom oficiru, pade u dio da ovu opasnu ekspediciju izvede, Derviš-paša Čengić, koji upravo boravljaše u svojoj kuli u Lipniku, molio je otomanske gjenerale da mu pomognu, nudeći im da sa muslimanima iz Gacka preduzme predhodničku i predstražarsku službu, ali Šefket-paša ovo oholo odbi. Kolonu, od prilike 6000 ljudi jaku, napadoše ustanici, koji sa sviju strana pristizahu, kod Muratovce (jugo-

istočno od Gacka), na istom mjestu, gdje je Derviš-beg Čengić, u godini 1861. sa svojim bašibozucima dao hrabrog otpora. Otvori se očajna borba, koja je trajala do u noć, i Šefket paša bio je prinugjen da sa ostatkom jednog dijela profijantske kolone, žrtvujući dvije anadolske čete, preduzme povlačenje u Gacko. Ova prva znatna pobjeda ustanika nad reguliranim trupama tužno je odjeknula u Turskoj Carevini. Svakojako, moralo je kod Visoke Porte povjerenje u Ahmed Hamdi-pašu biti jako pokolebano ušljed poraza Šefket-paše, jer uskoro poslije toga, telegrafska žica donese vijest o naimenovanju Reuf-paše za valiju, koji već poslije nekoliko dana poštom stiže iz Rumelije u Sarajevo.

Reuf-paša, sin viteškog mušira Čerkeza Abdi-paše, bio je evropski obrazovan, častan, strog, ali ipak prijatan, on odista bijaše dorastao za težak položaj bosanskog valije. Jedina je bojazan bila da li će zbog svog slabog zdravlja moći odoljeti dužim naporima u Hercegovini.

Sa promjenom civilnog i vojnog guvernera Bosne u isto doba u Carigradu su izvršene znatne izmjene. Ruski prijatelj Mahmud-paša dugnut je iz zaborava i postavljen za velikog vezira, dok je Rašid-paša, po drugi put, zauzeo portfelj ministra inostranih djela.

Reuf-paša pohita u Gacko, da bi sirote vojnike ohrabrio. U Goraždu uze čitav bataljon i, kako je već zima počela, povuče ga sa svojim trupama od Bileća u Trebinje. Ustanici ga u tome nisu uznemiravali.

U to doba pojavi se i ideja, da se Hercegovina podijeli na dva okruga: mostarski i gatački (sa Bilećem i Trebinjem). Upravu bi nad drugim primio hrišćanin. Konstan-efendija, u položaju paše, bijaše postavljen za šefa ovog novog okruga, i on dogje

sa čitavim štabom mladih činovnika, megju kojima se nalažahu i poneki hrišćani, sa kojima zauze mjesta i okuša sreću zamašnim proklamacijama i naredbama. Samo što bi prije pola godine ovo još i odgovaralo situaciji, megjutim sada je bilo dockan, jer cjelokupno stanovništvo, kome dobročinstva nove hrićanske uprave bijahu namijenjena, nalazaše se oružano u Banjanima ili u blizini Crne Gore.

U veče 21. decembra 1875. god. dr. Kečet je stigao u Trebinje, gdje ga je Reuf-paša srdačno primio. On izgledaše vrlo umoran, njegovi stari plućni bolovi pogoršani su zbog preduzimatih pokreta u Goraždu po dubokom snijegu, pa ipak je bio u stanju, da sa 20 bataljona izvede ekspediciju kroz klanac Duge, radi obezbijegjenja neminovno potrebnog profijantiranja Nikšića. Poslije večere razgovarahu zajedno sa Konstan-pašom o ondašnjem stanju. Slika je bila prosta: cjelokupno stanovništvo srpske narodnosti u graničnom predjelu od Sutorine do Metkovića bijaše prebjeglo u Dubrovnik i Slano, a ono iz okoline Nevesinja, Gackog, Bileća, Ljubinja i dijelom iz Stoca u Crnu Goru; plemena Kruševica, Zupci, Banjani i Piva bijahu zajedno sa ustanicima. Pod ovakvim prilikama, sa cjelokupnom vojnom snagom, ne mogaše se ništa drugo činiti, nego suzbijati svaki upad drskih četa. Da se vrebaju ustanici oko Banjana i dalje do crnogorske granice, bilo bi rizično, ne toliko zbog zemljišnih poteškoća, koliko zbog opasnosti od mogućne crnogorske intervencije. Do tada bijaše u redovima ustanika samo po koji Crnogorac; sam pak vojvoda Peko Pavlović, jedan od vogja ustaničkih četa, vrebao je samo zgodnu priliku, da sa svojim četama upadne u Hercegovinu. Pri tom je još zima bila vrlo oštra, nedostajaše skloništa, tako isto novaca

i kredita, a profijant je bio i suviše mršav. K svemu tome još javno mnijenje u Evropi simpatisalo je ustanicima.

Prisustvo carskih komesara u Mostaru bilo je sasvim beskorisno, i dogje se do zaključka, da se mir može održati jedino preko kneza Crne Gore.

Tako bi zaključeno, da se sastavi opširan izvještaj velikom veziru, u smislu našeg shvatanja u isto doba da se učini predlog za stupanje u sporazum sa knezom Nikolom. Konstan-paša trebao je da izvještaj lično u Carigrad odnese i da umoli, da se prime naši predlozi. 22 decembra 1875. god. dr. Kečet se oprostio sa Reuf-pašom i uputio se u Dubrovnik sa Konstan-pašom, odakle ovaj odmah nastavi put lagjom. Dr. Kečet je u Dubrovniku očekivao ishod ekspedicije na Nikšić i Portin odgovor na pomenuti predlog.

Reuf-paša bijaše se vratio iz Nikšića. Ustanici mu nijesu priječili prolaz kroz klanac Duge, do duše na mig kneza Nikole, kao što je to sam docnije govorio. U Mostaru je depešom iznenada smijenjen Reuf-paša. Na njegovo mjesto za armijskog komandanta dogje mušir Ahmed Muktar-paša, megjutim je u isto doba civilna uprava Bosne odvojena od one u Hercegovini. Dr. Kečet je bio vrlo iznenagjen ovom neočekivanom promjenom i požuri Reuf-paši sa molbom, da ga razriješi od daljih poslova. Paša je zamolio dr. Kečeta, da u Dubrovniku sačeka njegovog ličnog prijatelja, novo naimenovanog valiju Hercegovine, Ali-pašu, a u isto doba telegrafisao mu je i Konstan-paša iz Carigrada, da ga Ali-paša želi pri skorom svom dolasku vidjeti u Kleku, te se morade odazvati, i ako nerado, želji svoga starog prijatelja.

Miroljubivi predlozi Reuf-paše nisu dobro primljeni, ili ih je ratna partija u ministarstvu odbacila; jer naimenovanje Muktar-paše na ovaj položaj dokazivaše ni više ni manje, već da je Visoka Porta zaključila bila, da ustanak oružjem uguši, makar se ovakvim radom izazvao i rat sa Crnom Gorom. Kratko vrijeme potom, prispije Muktar-paša sa Krita u Klek, a megjutim Reuf-paša sa carskim komesarom Server-pašom otputova istom lagjom.

Muktar-paša je 1861. godine bio u sviti Serdar Ekrem Omer-paše. Docnije on bijaše učitelj carskih prinčeva, što je bio povod lažnim glasovima, da je Muktar sin sultana Abdul Aziza. Godine 1868. bio je u Pivi kao potpukovnik u pograničnoj komisiji za regulisanje crnogorske granice. Uskoro zatim dobio je gjeneralski čin i poslat protivu ustanika u Jemen, što ga je uzdiglo na stepen mušira sa velikom vojničkom slavom.

30. januara 1876. godine dr. Kečet se iz Kotora, a na konju, koga mu je knez poslao, uputi na Cetinje, gdje je u veče stigao i sutra dan bio primljen u audijenciju. Poslije ljubaznog prijenja vodio se poduži razgovor. Knez govoraše: da se godinama trudio da mu Turska bude prijateljski susjed i pravi prijatelj. Za ustanak u Hercegovini do njega nema nikakve krivice, kao što se već iz toga vidi, što je on, prošle jeseni, iz Nevesinja u Crnu Goru prebjegle kmetove, povratio u njihov zavičaj. Ali ove jeseni on ne imagjaše pojma o tome da će isti ljudi skočiti na oružje, jer je Crna Gora o ustanku potpuno bila iznenagjena. A što se tiče prelaza hercegovačkih bjegunaca na crnogorsko zemljište, on je mogao u toliko manje protivstajati, pošto ni Austro-Ugarska nije susjednoj sirotinji uskratila pribježište i zaštitu. Isto tako njemu

se ne može činiti nikakav prigovor, što su mnogi Crnogorci pojačali redove ustanika, jer svakako, sultan nije mogao očekivati, da Crnogorci borbu za slobodu svoje hercegovačke braće ravnodušno posmatraju, kao ni to, da sam knez za Tursku vrši zaptijsku službu. On, u cilju ustanka u Hercegovini, niti je što snovao, niti ga je igdje potpirivao, ali ne bi odgovarao svojoj kneževskoj dužnosti ako se ne bi starao, da iz ovoga današnjeg stanja izvuče koristi po svoju zemlju. Na pitanje kneževo, da li je sobom donio odregjene instrukcije, da bi sa njim raspravljao dalje držanje Crne Gore, morade dr. Kečet u mučnoj zbunjenosti odricati; ipak produži, da je namjera njegove pojave na Cetinju, da umoli kneza za pomirljiva preduzeća prema Turskoj. Knez dalje produži: da još ima odriješene ruke prema ustanku, a prije nekoliko nedjelja on je veliku nadu polagao na Reuf-pašu, čovjeka riterskog karaktera, kao što bijaše i njegov opšte poštovani roditelj, Abdi-paša. On je na to računao da s njime reguliše sva otvorena pitanja, tako, da se zadovolje i sultanovi interesi kao i sopstveni. Na ovoj osnovi, dao je mig i Peki Pavloviću, da Reuf-paši, u pokretu k Nikšiću, nikakve teškoće ne pričinjava. Ali sada stanje je postalo sasvim drugčije, jer ja sumnjam — govoraše knez — da je Muktar-paša istim gledištima oduševljen. Na ovo je dr. Kečet odgovorio knezu, da Muktar paša upravlja samo vojnim operacijama, megjutim je samo i isključivo Ali-paši povjereno upravljanje političkim stvarima i njegova je istinska želja, da opet u Hercegovini vidi učvršćeni mir i red, u čemu on vjeruje da može računati na pomoćnu potporu Vaše Svjetlosti. Na to knez smiješeći se upita, da li su Turske vlasti tako jako uvjerene, da je ustanak

potpuno u njegovim rukama i da samo u njegovoj moći stoji, da se mir opet uspostavi? Ako bi Turskoj tako znatnu uslugu učinio, produži on sada ozbiljno, to ne bi mogao ovo badjava učiniti, već bi morao predložiti odgovorajuće konpenzacije, da nebi sa svojim sopstvenim narodom došao u opasan konflikt. On bi radije želio i manje kompezacije mirnim putem, nego velike uspjehe po cijenu ljudskih života. Ono što je ranije od sultana zahtijevao, to još i sada traži, uvjeren, da dostojanstvu sultana ne bi bila učinjena nikakva šteta. Njegove su ove četiri želje:

1. Priznanje suvereniteta od strane Porte, ali bez objave svečanim fermanom za ovu priliku;

2. Ustupanje malog pristaništa Spiča, kako knez, kad putuje u inostranstvo, ne bi bio prinugjen da stupa na austrijsko zemljište;

3. Slobodna plovidba Crnogoraca po cijeloj Bojani pod crnogorskom zastavom i

4. Ustupanje jednog dijela desne obale Morače iznad Podgorice, t. j. od Malog do Velikog Brda eventualno i male tvrgjave Spuža.

Ustupanje Nikšića nije dodirivao, ma da ovaj predjeo Tursku više novaca i krvi stoji, nego što vrijedi. Knez bi sultanu bio obavezan osobitom zahvalnošću, kad bi mu nogao odobriti naknadu za jako porasle troškove oko izdržavanja siromašnih hercegovačkih bjegunaca. Ako bi ovi predlozi bili primljeni, on bi mogao jamčiti, da će se svi hercegovački bjegunci vratiti u svoju otadžbinu, sa predpostavkom, da bude obavljena opšta amnestija i da pred cijelom Evropom obećane reforme jednom stupe u djelo.

Duboko tronut zahvalio je dr. Kečet knezu na njegovim plemenitim gledištima, obećavši mu, da će se truditi da njegove predloge kod Porte potpomogne.

Dok je dr Kečet bio na Cetinju, Turci su imali jednu pobjedu nad ustanicima. Muktar-paša bijaše se sa bataljonima, koji mu stajahu na raspoloženju, i artiljerijom uputio iz Trebinja i kod brda Vlastice ispod blokhauza Drijeno napao je ustanike, koji tu logorovahu, i artiljerijom nagnao ih je u bjegstvo. Carigrad je odmah izvijestio o velikoj pobjedi, kojom se može očekivati ugušenje ustanka. Još je telegrafisao, da se sada vraća u Mostar i da tu očekuje pokorenje ustaničkih vogja. Njemu, naravno, nikako ne pade na pamet da pita dr. Kečeta kakve novosti sobom nosi sa Cetinja.

Ali-paša je telegrafskim putem podnio Porti izvod dr. Kečetovih izvještaja, a odmah je poslat i opširan pismeni izvještaj ovih pregovora sa knezom Nikolom.

2. februara 1876. godine predat je Porti memorandum grofa Andrašija. U njemu se pored ostalog naročito preporučuju dvije reforme:

1. Upotreba cjelokupnih prihoda iz Bosne, isključivo za ovu provinciju. Ovaj je zahtjev bio potpuno bespredmetan, pošto od 1873. godine, sa izuzetkom carine, ni jedan groš iz Bosne nije otišao u Carigrad, tako da je vrlo teško išlo sa izdržavanjem nebosanskih trupa i rumeliskih vojnih gragjevina. Šta više, iz Carigrada je često dolazio novac za bosanske potrebe;

2. Rasprostiranje autonomne opštinske uprave na cijelu Bosnu.

Pošto je više od nedjelje dana proteklo, a ne dogje odgovor na predlog kneza Nikole, obrati se Ali-paša ministarstvu inostranih djela za riješenje, ali i poslije toga progje više dana, a očekivana odluka ne dogje. Najposlije stiže i odgovor. Porta se bila obvezala, da izvrši predloge sadržine u memorandumu

grafa Andrašija, i u tome smislu odmah naimenova dva komesara za Bosnu i Hercegovinu, kojima je bila dužnost da nadgledaju izvogjenje predloženih reforama. Ali su njima činjene velike poteškoće.

Kao što je knez predskazao i kao što je i sâm dr. Kečet slutio, Porta je odbila jedino moguće prijedloge za povraćaj mira i reda. Ovaj postupak portin je pospješio okupaciju Bosne i Hercegovine.

Krajem februara 1876. godine nastalo je zatišje u vojnim operacijama.

Dr. Kečet je zatim otišao u Carigrad u drugoj polovini marta 1876. godine, gdje je predao predstavku, koju je odnosno stanja u Hercegovini iznio velikom veziru, razgovore sa drugim otomanskim velikodostojnicima i stranim poslanicima.

Na sastanku sa grafom Ignjatijevom, u pretresanju političkog stanja, dr. Kečet je uvidio, da je graf, o njegovim razgovorima sa knezom Nikolom, bio tačno izviješten pa i ubijegjen, da bi se Hercegovina trajno umiriti mogla, samo kad bi se primili ovakvi predlozi. Veliki vezir Mahmud-paša gajio je izvjesno ista ubjegjenja, ali se od prvog svoga pada ne osjećaše dovoljno jak, da takvu politiku vodi.

25. juna 1876. godine, u Mostaru je, pod predsjedništvom Muktar-paše, održan ratni savjet, kome su prisustvovali Ali-paša i neki muslimanski prvaci iz Hercegovine. Za vrijeme sjednice, sasvim neočekivano, pozvat je dr. Kečet, da iznese svoje mišljenje o crnogorskom ratnom planu. Samo na navaljivanje muširovo riješi se dr. Kečet, — da izagje iz svoje uzdržljivosti. On je kazao, da u Dubrovniku kruži vijest o namjeravanom sjedinjenju srbijanskih i crnogorskih trupa radi skrivanja budućih crnogorskih napada. Već skupljanje crnogorskih trupa kod Ubala

(sjevero-istočno od Bileća), izmegju Grahova i Banjana, gdje se i knez Nikola očekuje, utvrgjuje, da Crnogorci namjeravaju prodirati preko Stoca i Nevesinja k Mostaru; dok je sjedinjenje sa srbijanskim trupama i s toga malo vjerovatno, što je marš od Ubala prema Foči i Višegradu samo pod najvećim teškoćama moguće izvršiti u najmanju ruku 5—6 dana. Na taj način naš bi se zadatak sastojao u tome, da cjelokupnu snagu sakupimo kod Gacka, odakle se može vladati cijelom Hercegovinom i Crnogorce u bok napasti, a knez Nikola ne bi se usudio, da našim trupama u ravnici Gacka ponudi bitku. Premda prisutni prvaci pristadoše uz njegove nazore, Muktar-paša, možda baš stoga, zaključi protivno. Već drugog dana, on odvede 17 bataljona preko Nevesinja i odavde preko planine u Foču, da se, kao što on mišljaše, izmegju Crnogoraca i Srbijanaca postavi u klin. U Cacku i Nevesinju zadržate su samo slabe posade. Ovdje je učinjena grdna pogrješka!

1. jula 1876. godine[1]) Crna Gora objavila je Porti rat i 2. jula Srbi pregjoše na otomansko zemljište. Još istoga dana spusti se knez Nikola sa visova kod Ubala na čelu svojih 14.000 Crnogoraca i Hercegovaca u pravcu na Korita i Cernicu, da bi se dalje dohvatio puta na visoravanj gatački. Turski divizijar, Selim-paša, povede dva bataljona na crnogorski desni bok preko Fojnice (sjevero-zapadno od Gacka) da bi se približio k Nevesinju, dok oni otvorenim i zgodnim putem kroz Dabarsko Polje prodirahu nevesinjskom ravnicom. Selim-paša je sa svoja dva bataljona vrlo vješto operisao, i ispalo mu je za rukom, da više Zalom Hana zaigje i iza Nevesinja zauzme položaj. Ne zna-

[1]) Svi su datumi po novom kalendaru.

jući šta upravo ovdje da preduzme, on se, trećeg ili četvrtog dana, spusti padinom Podveleža u dolinu Neretve, da se nagje u zaštiti zagroženoj varoši Mostaru.

Ovde je sve bilo u najvećoj uzbugjenosti, koja dostiže paniku, kad se saznalo da Crnogorci opsagjuju Nevesinje. Dr. Kečet požuri k Ali-paši, da mu skrene pažnju na to, da bi Muktar-paša, ako bi odmah natrag bio pozvat, lako mogao za tri dana biti u Gacku i Crnogorcima, koji su se suviše bili istakli, mogao bi presjeći odstupnicu, tako da bi još lako bilo protivničke trupe sa dvije strane obuhvatiti i uništiti pomoću naoružanih muslomana iz okoline Mostara, Stoca, Gabele, Ljubuškog i Konjica. O ovome planu odmah je poslata Muktar-paši u Čajniče šifrovana depeša. Megjutim Muktar-paša je i iz Carigrada dobio zapovijest, da se vrati za zaštitu Mostara i Nevesinja i očekivalo se, da će on produžiti u smislu ovijeh predloga. Ali koliko grdno bijaše tursko razočaranje i zabuna, kad se saznade, da se Muktar-paša sa svojim trupama uputio daljnim putem preko Sarajeva, koji traje, pri žarkoj letnjoj pripjeci, punih osam dana marša.

U logoru kneza Nikole na Ublima nalažaše se i potpukovnik Gustav Temel, predstavnik Austro-Ugarske u Crnoj Gori. Vjerovatno da je on, po nalogu svoje vlade, knezu, koji je morao sebi postaviti za cilj: osvojenje cijele ili bar istočne Hercegovine, stavio veto protivu prodiranja u dolinu Neretve. U stvari potpukovnik Temel 2. juna 1876. godine spustio se žurno preko Grahova na Risanj (sjevero-zapadno od Kotora), i odavde lagjom pod punom parom u Trst, potom dalje zasebnim vozom otputovao u Beč. Ovdje je on ostao samo 12 časova, a zatim, bez prekida puta, vratio se natrag i poslije, od prilike jedne nedjelje dana, opet je bio u logoru kneza Nikole, kod Nevesinja. Za Turke je bilo jasno, da je potpukovnik sobom donio naročite instrukcije, da knezu Nikoli objavi, da se u Beču prodiranje njegovih trupa do Neretve ne može trpjeti.

Uskoro bijaše stigao u Mostar Muktar-paša sa svojim, od umora jako klonulim, bataljonima.

Poslije odmora od jednoga dana Muktar-paša krenu od Mostara k Nevesinju. Na desnom obronku Bišine, više Blagaja (jugoistočno od Mostara) bijaše Stanko Radonić u crnogorskoj zaštitnici sa 2000 ljudi od prilike. Poslije borbe, sa neznatnim gubitcima na obje strane, Crnogorci odstupiše.

Nekoliko dana poslije borbe kod Bišine austrijski gjeneralni konsul iz Dubrovnika poslao je svojoj vladi u Beč, ovakav bileten o pobjedi Crnogoraca: „Crnogorci zadobiše veliku pobjedu kod Vrbice, (sjeveroistočno od Bileća), turska je vojska razbijena, ostavivši više hiljada mrtvih; Muktar-paša je pobjegao u Bileće. Selim-paša i nebrojeno oficira izgiboše. Osman-paša je dopao ropstva“. Neizmjerna radost cijelog srpsko-crnogorskog svijeta sasvim je opravdana, jer slična pobjeda Turaka u crnogorskim analima nije poznata. To ne bijaše običan prepad, već pravilna bitka na otvorenom polju. Nedajući svojim premorenim trupama odmora, Muktar-paša je napao protivnika, koji je bio na visovima više Plane (sjerozapadno od Bileće) sa cijelom svojom snagom tako, da i nije nikako vršio ni najslabije rekognosciranje, ma da je to on neistinito iznio. U ovom teškom, klisurama ispresijecanom zemljištu, poslao je on jednu kolonu pod komandom divizijara Selim-paše, drugu pod nesposobnim brigadirom Osman-pašom, a sam je

upravljao centrom sa mostarskim bašibozucima. Borba bijaše ogorčena. Selim i Osman-paša uskoro izgubiše vezu jedan s drugim i bijahu opkoljeni; u paničnom strahu rastrojeni dijelovi turskih trupa težiše, da se dočepaju Bileće, i samo se ima pripisati crnogorskom načinu, da prije snažne ofanzive vode užasnu borbu u pozadini, što ova tragedija nije završena zauzećem Bileće. Selim-paša, koji bi prinugjen na predaju, pade junačkom smrću pored svojih zamuklih topova, dok Osman-paša položi oružje i u triumfu ga izvedoše pred kneza Nikolu. Ovaj je poraz koštao Turke preko 2500 mrtvih, megju ovima oko 60 oficira. Eto šta čini ludost!

Krajem avgusta 1876. godine, napošljetku opet se krenu Muktar-paša i pokuša da izvrši kod Klobuka (istočno od Trebinja) upad u Crnu Goru, u pravcu Grahova, vjerojatno u namjeri, da izmegju crnogorske vojske napravi klin i olakša prodiranje Turaka na Danilov grad (sjeverno-istočno od Cetinja). Samo što ova taktika ostade sasvim bez uspjeha. Crnogorci su dobro znali, da oslabljene trupe Muktar-paše ne mogahu prodirati preko Grahova, već samo nastadoše neznatne borbe. Najpošlje poslije pada Aleksinca (sjeverno od Niša), na navaljivanje velikih sila, zaključi se primirje sa Srbijom i Crnom Gorom, i diplomatska pera preduzeše dalji rad. Ali i ovo primirje ne potraja dugo.

Uskoro novi valija Naziv-paša pozva dr. Kečeta da se neodložno vrati u Sarajevo i preduzme posao u tamošnjoj bolnici. Početkom novembra on to i uradi, pošto je deset mjeseci bio u prilici, da iz neposredne blizine i u svoj potpunosti uvidi nedaću turskog državnog mehanizma.

Tako se dr. Kečet povrati u Sarajevo, riješen tvrdo, da se više ne prima političkih dužnosti.

On je pažljivo posmatrao pošljednju scenu drame, koja se u Carigradu odigravaše: uregjenje turskog parlamenta, u kome je trebalo da Bosnu zastupa Jevrejin Javer-efendija Baruh; pojavu carigradske konferencije, na kojoj strane sile Turcima staviše nož pod grlo, itd. Ali mu nije iz vida izmaklo da Austro-Ugarska u Bosni i Hercegovini počimlje razvijati veću živost, koja pokazivaše, da je graf Andraši smatrao, da je došlo vrijeme za izvogjenje njegovih planova na Balkanskom poluostrvu. Premda je ratno ministarstvo u Beču, još od duže godina moglo biti tačno izvješteno o topografskim odnosima ovih zemalja, naročito kartografskim radovima Gustava Temela,[1]) Jovana Roskijevića[2]) i Hajnriha Daubelskog von Sternek,[3]) ipak je u zimu 1876. godine, na vrlo očevidan način, pridat gjeneralštabni kapetan Milinković austro-ugarskom gjeneralnom konsulatu u Sarajevo, kao vicekonsul. Kapetan Milinković, Srbin, ponašaše se sa puno takta, čuvajući se dobro, da ne bi cilj svoga ataširanja izdao ma i jednom nesmostrenom riječju; ali ipak je svakome bilo jasno, da je on samo zato postavljen, da prikuplja informacije, koje bi mogle biti od značaja za docniju vojnu akciju. Koncem aprila 1878. godine preduze kapetan Milinković put za Višegrad, Prijepolje i Taslidžu (Plevlje), a nekoliko dana potom pozvaše dr. Kečeta u konak, gdje mu preda-

[1]) Pisac djela: „Geschichtliche, politische und topographisch-statische Beschreibung des Vilajet Bosnien, das ist das eigentliche Bosnien, nebst Türkisch-Kroatien, der Hercegovina und Rascien“ Wien 1876. A. Wenedikt.

[2]) Vidi njegove: „Studien über Bosnien und die Hercegovina“.“ Leipzig und Wien 1868. A Brockhaus.

[3]) Vidi njegovo djelo: „Geographische Verhältnisse, Kommunikationen und das Reisen in Bosnien, der Hercegovina und Nord-Montenegro“. Wien 1877. W. Braumüller.

doše valija Mashar-paša i njegov civilni adlatus, Konstan-paša, jednu depešu, koju je direktor telegrafa poslao na uvigjaj, u kojoj Milinković na njemačkom jeziku izvještava vojnu kancelariju u Beču, da je hrišćansko stanovništvo oduševljeno lojalnim osjećajima prema Njegovom Veličanstvu caru i kralju Francu Josifu I. Mashar-paša, ma da je bio vrlo ljut, ipak je ostao pri Kečetovu savjetu, da o sadržaju depeše, koju je on preveo na francuski, izvijesti Portu.

Zima 1876.—1877. godine progje u bezuspješnim diplomatskim pregovorima.

U Bosni aprila 1877. godine bijaše izvršena promjena valije. Nesposobnog, a govorljivog, Nazif-pašu zamijenio je Mashar-paša, kome je bio pridat kao civilni adlatus Konstan-paša, koji se već u novembru 1876. godine bijaše vratio iz Hercegovine, a koji bijaše hrišćanin.

Mashar-paša, pošljednji bosanski valija, u to doba osrednjega doba, bijaše pravo carigradsko čedo, oštrouman i kao dugogodišnji činovnik u Sarajevu bio je dobro savladao tursko zakonodavstvo. On je nerado došao u Sarajevo, pri tome je samo površno poznavao stanje ove provincije i za njezino stanovništvo ne imagjaše nikakvih simpatija.

U svome daljem izlaganju, u svojoj knjizi, dr. Kečet veli, da njegov zadatak nije opisivanje ratnih dogagjaja, te se u ovo nije ni upuštao. On je samo u kratkim crtama obilježio važnije trenutke iz dogagjaja 1877. i 1878. godine u Bosni, u koliko ih je lično mogao posmatrati iz Sarajeva, gdje se za sve to vrijeme nalazio; opisao je u glavnim potezima rad ondašnjih prvaka Srba i Muslimana u Sarajevu, Hadži Lojin pokret, njegov rad i pregovaranje sa gjeneralom Filipovićem.

Kroz sve dogagjaje pred okupacijom i za vrijeme ove jasno se uočava zabuna, neodregjenost i neodlučnost vrhovne turske uprave u Bosni, što svjedoči vrlo često mijenjanje valija, komandanata, kao i ostalih civilnih činovnika.

Ovdje ćemo donijeti u kratko ono, što su ljudi lično vidjeli i što je opisano u raznim knjigama o okupaciji Bosne i Hercegovine, a naročito ulazak Austro-Ugarske vojske u naš glavni grad Sarajevo.

Osvanu drugi dan, koji bijaše vedar i topal, ali za malo vremena nanese strašnu buru narodnog pokreta.

Iz jutra rano pronose Turci u zembiljima sablje i handžare, da kod bičakčija oštre, prolaze kroz čaršiju i zdogovaraju se.

Jedan Turčin, u velikom saruku, uleće u gazde Jove Besare u dućan na Varoši, nešto zaplahiren, pa stade pričati, kako su se Turci cijelu tu noć po mahalskim kafanama dogovarali, da se svi koliko god ih ima sposobnih za oružje, neodložno naoružaju, cijelu čaršiju zatvore i onako u grupama odu u guvernerov konak, njega i sve osmanlijske činovnike zbace, ili pobiju, pa upravu zemlje u svoje ruke uzmu, s uslovom, da u čestite sultanove hrišćane niko ne smije dirnuti.

Toga dana, nekako oko podne, zakleptaše dućanski čefenci; po cijeloj čaršiji zavikaše Turci: Zatvarajte, zatvarajte, — ko je za oružje, neka ga odmah prihvaća, pa da idemo, da onoga gjaura guvernera i njegova doglavnika Kostan-pašu, vlaha, i svu ostalu njihovu tevabiju proćeramo i da uzmemo upravu zemlje u svoje ruke.

Pred samo podne, eto ti jedne grupe do zuba naoružane pod vodstvom Hadži Jamakovića, a druge

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА САРАЈЕВО

niz Sagrdžije, pod vodstvom Hadži Avdije Halačevića, a za ovim i iz drugih obližnjih mahala. Pa onako svi njih do 5000 ljudi skupiše se pred guvernerov konak i očekivaše, ko će da izazove guvernera na odgovornost, dok se od one velike družine nekolicina prvaka odvojiše i odoše u konak guverneru na razgovor, dotle po neki iz oduševljenja izbaciše po nekolike puške ćor fišecima, valjda da dadu znak, da je već narodna revolucija buknula, i da je njihova želja u nekoliko ostvarena.

Dok se to pred konakom dogagjalo i prvaci se s guvernerom objašnjavali, dotle su svi činovnici iz sviju ureda napustili kancelarije i pobjegli kućama, videći opasnost svoga opstanka, a u nekoliko i ogorčenje naroda prema upravi, megju kojima bijaše poveći broj domaćih sinova.

Guverner Mashar-paša uvjeri prvake, da se još pozitivno nezna, da će Austrija Bosnu i Hercegovinu okupirati, da on to nikako ne može i ne smije vjerovati sve dotle, dok za to ne dobije vijest od Babu Alije (Visoke Porte) iz Carigrada, koja će, u slučaju toga, dati potrebna uputstva.

Na ovaj odgovor guvernerov uvjeriše se prvaci, da Austrija ne smije ući u Bosnu i Hercegovinu, sve dotle, dok to Sultan i njegova vlada ne odobre, pa se taj dan ljudi umiriše i čaršija se toga dana pred veče opet otvori i uzbugjeni se narod privremeno stiša, da do koji čas opet grmne.

Iza toga prvog revolucionarnog dana, megju Muslimanima nasta pravo komešanje, jer mnogi držaše po sigurno da će Austrija morati biti njihov novi gospodar, pa se za svaki slučaj spremiše za ratovanje i otpor i čaršija posta pravi vašar, jer neki trčahu kod bičakčija da oštre sablje i handžare,

drugi trčahu do tufekčija da puške kupuju, treći trčahu po Saračima da kupuju opanke, kajiše, bensilahe, čante i druge kožnate predmete, neki opet kupovahu sedla, uzde, dizgine, uzengjije, kuburlije i torbe, češagije i bisage, a žene kod kuća spremahu gurabije, ulutme, kobasice, pršute i bureke, kao brašljenice i dnevne namirnice, da osiguraju svoje muževe najnužnijom hranom.

To se sve na vrat na nos grozničavom brzinom radilo.

Čim mrak na zemlju stupi po svima turskim mahalama bijahu pune kafane radoznalog muslimanskog naroda, koji kao zapeta puška očekivahu dobre, ili zle glase iz gordoga Stambola.

To je trajalo nekoliko dana, od prilike 6—8 dana, kada se iznenada megju narodom pojavi pravi pokretač revolucije Hadži Hafis Loja.

Po njegovu dolasku i nenadnom posjećivanju čaršije, počeše po Sarajevu izbijati nemili glasovi, da je Austrijska vojska već u Bos. Brod prešla i da dalje po svima pograničnim tačkama prelazi u Bosnu i Hercegovinu.

Sad tek nasta velika uzrujanost. Preko noć čuju se neke dreke po brežuljcima turskih mahala, a Srbi, Katolici i Jevreji strpali se u kuće, pa samo strepe i svakog momenta očekuju, kad će po varoši puška, handžar i sablja početi suditi.

Niko nije ni pomislio, da će ikada Austro-Ugarska vojska posjesti Bosnu i Hercegovinu. Naročito to nijesu mislili pravoslavni Srbi, koji su i nogama i rukama radili da Bosna dogje pod upravu Srbije, a Hercegovina pod upravu Crne Gore. Srbija je nebrojenoga novca potrošila na ustanak u Bosni i Hercegovini u nadi, da će se Jevropa smilovati, te

Bosnu dati Srbiji, a Crnoj Gori Hercegovinu. Isto tako Srbi bosanci i hercegovci trošili su nemilice svoje krvavo stečene novce potpomažući ustanike, pa na kraju krajeva izbi nešto treće. Glas, da će Austro-Ugarska posjesti Bosnu i Hercegovinu prenerazio je sve stanovništvo, a osobito pravoslavne Srbe, koji toga časa osjetiše, da se srpskoj zavjetnoj misli počeše lomiti krila. Ovaj glas stigao je koncem mjeseca Junija 1878. godine, ali za njega su znali samo strani konsuli i još po neki vidjeniji Srbi, koji su sa konsulima bivali u dosluku. Početkom mjeseca Julija već se je javno po Sarajevu govorilo, da će „Švabo" pritisnuti Bosnu i Hercegovinu, u njima biti punu godinu dana, dok one neke pustahije u red dovede, pa će nakon godinu dana otići odakle je i došao. Smiješno je bilo slušati neke postarije ljude i žene kako razgovaraju i kako opisuju „Švabe". Jedni su govorili: da je crn kao gjavo, drugi su govorili kako nije ni nalik na obične ljude, već nešto budi Bog s nama: ni šejtan, ni čovjek. A kad su ušli u varoš i kad neki počeše govoriti srpskijem jezikom, (bili su to ili Srbi ili Hrvati) onda žene počeše govoriti: „Uh, seko draga, čudne grjehote što govorasmo za ove ljude da su nalik na onamo njega! (gjavola). Bogme su oni i kršni i lijepi, a govore k'o i mi!"

Toga vremena bijaše bosanski vezir Ahmed Mashar-paša, a doglavnik mu Kostan-paša, pravoslavni Jermenin. Glavni komandant turske vojske bijaše Veliudin-paša, Anadolac, a njegov pomoćnik bijaše Ismet-paša Uzunić, sarajlija, prvi kao divizijar, a drugi kao brigadijer. Čim su neki Srbi čuli, da je berlinski kongres ovlastio Austro-Ugarsku monarhiju, da zaposjedne Bosnu i Hercegovinu i u njoj

red i zakon zavedu, uputili su se najprije ruskome, pa poslije Austro-Ugarskome konsulu, da se uvjere o istinitosti pronešenijeh glasova. Austro-Ugarski konsul im je kazao ono isto, što i ruski konsul, a kad su to ovi Srbi čuli, otišli su pravo veziru u konak i s njim stupili u razgovor. Vezir im je kazao, da on nema zvaničnih vijesti, a i ako ih i dobije, da neće smjeti iste zvanično pred svijetom objaviti, pošto se boji, da neki ekstremni ljudi ne uzmu to kao neki murtatluk (izdajstvo) od njegove strane. Bolje će biti da oni to saznaju od koga drugoga, što je u istini i bilo tako. Zvaničnim ljudima toga vremena bile su glave u torbama, jer ustanici ne poznavahu tada nikakvu vlast.

Kako već rekosmo prvi pokret je ugušen pomirljivim uvjerenjem, da „Švabe" još nisu bile prešle na zemljište Bosne i Hercegovine, ali to umirenje vrlo kratko trajaše, jer već 7. jula 1878. godine, baš oko podne, opet se cijela Sarajevska čaršija zatvori i narod se prihvati za oružje i u masama, a na čelu sa Hadži Lojom pohitaše pred guvernerov konak, gdje ponovo nastade pucnjava iz pušaka na prozore konaka i ostalih državnih zgrada.

Poslije dugog prepiranja i inada sa guvernerom Mashar pašom nasta gužva oko konaka i zahtjevahu redovnu nizamsku vojsku u pomoć, da trče prema „Švabi", za kojeg rekoše da je već u Derventi.

Guverner reče narodu, da je došao telegram iz Carigrada, da je zbilja Evropa ovlastila Austro-Ugarsku monarhiju, da okupira Bosnu i Hercegovinu, i da ona ulazi kao prijateljska i komšijska sila, da privremeno u ovim pobunjenim zemljama mir i red postavi, da je došao nalog od Sultana, da se Austrija prijateljski, a nikako s bajunetima dočeka, i da on,

kao Sultanov većil i namjesnik, ne može dozvoliti redovnom nizamu, da se njima kao revolucionarcima pridruže, a najposlije ako to žele, neka se obrate vojnom komandantu Veliudin paši i njegovu pomoćniku, Ismet paši Sarajliji, pa ako im oni to dozvole, da on ništa protivu toga nema.

Mišljaše se ovim guverner odbraniti, ali velike mase do zuba naoružanog naroda navale na konak i ostale zvanične kancelarije, i sve činovnike, na čelu sa guvernerom, rašćeraju. Osmanlijama kazaše, da su svrgnuti i da neodložno prtljaju u Carigrad, a domorodce ostave na miru, jer su inače gotovo svi bili lično pobunjenicima poznati.

Kad to izvršiše, uputiše se s jednoglasnim „Jekdurallah", pravo k velikoj kasarni, gdje su ih komandanti sa pripravljenim nizamom čekali.

Kad je svjetina stigla pred veliku kršlu počne vikati na komandante i prijetiti im oružjem, vičući užasno kao razjareni lavovi, da im se redovni nizami u pomoć dadu. Ali energični Ismet paša Uzunić, rogjeni Sarajlija, dočeka revolucionarce vrlo predusretljivo i kaza im, da su oni dobili pismeno naregjenje iz Carigrada, da se mora ulazak Austrije dočekati na prijateljski način, jer to okolnosti vremena neosporno zahtijevaju, s toga dakle uzaludno je cijelo to revolucionarno komešanje, jer on sa starijim komandantom ne smije im ama baš ni jednog jedinog redovnog nizama u pomoć dati, nego ako hoće koji od svoje volje da ide u vojsku protivu Austrije, mora skinuti nizamsko odijelo i ići u običnom, narodnom odijelu.

Ovi pomirljivi izrazi Ismet-pašini ne mogoše obuzdati zaslijepljene ustaše, nego počeše ozbiljno pucati na kasarnu, i to pucanje trajaše sve dotle, dok

im se nekolicina redovnih nizama ne pridruži da s njima podižu i ostali narod na oružje i otpor. Kad ovo Ismet-paša ugleda, rasrdi se, pa uzbunjenim muslimanima pokaza više kasarne naperene topove, sa prijetnjom, da njih i lojalnu vojsku ostave na miru, jer će, veli, ako toga ne učine, sve njihove mahale iz topova popaliti i porušiti, pa ma šta bilo od njihovih familija.

Ova prijetnja učini to, da se ustaši razigjoše po mahalama. Iza toga postaviše pokretači revolucije Hadži Hafiz Loja, Hadži Jamaković, Hadži Avdija Halačević i druge mnoge njihove pristalice, novu narodnu revolucionarnu vladu, a za guvernera imenovaše privremeno Ismail bega Selmanovića, vrlo iskusnog i energičnog Pljevaljskog prvaka, koji se te dužnosti preko volje, silom, primi i postavi za sebe nekolika pisara, koji će mu u administraciji pomagati.

Iza toga sva sudska i ostala administrativna nadleštva prestadoše raditi, a umjesto ovih postavi se mjesna policijska uprava, u koju ugjoše Muharem aga Glogjo, Ahmed efendija Nako i Abid aga Gačanin, a u telegrafanu postave dva bošnjaka, koji će samo za širenje ustanka depeše po ostalim mjestima slati. Ušljed ovakve revolucionarne vlade, sve su radnje zatvorene bile, komunikacije na sve strane obustavljene i ništa se prosto nije smjelo raditi, do pripremati za rat, i samo je oružje diktiralo, šta i kako treba da se radi.

Revolucionarna vlada javi u Carigrad, da su guverner Mashar paša i svi ostali Osmanlijski činovnici zbačeni, i da će biti iz zemlje protjerani, nadodavši, da vojni komandanti ne dozvoljavaju im ni jednog redovnog nizama u pomoć, pa mole visoku Portu, da im na brzu ruku pošlje redovne vojske i kakvog energičnog pašu, koji će biti i guverner i vogja njihov.

Porta odmah odgovori, da je s mjesta imenovala Ferika Hafiz pašu, koji je tada u Novom Pazaru bio i naredila mu, da se odmah u Sarajevo krene, i da mu je dala potrebna uputstva šta treba da u takvom slučaju radi.

Revolucionarna se vlada s time zadovolji i posla jednog stručnjaka, da na francuskom jeziku sastavi opširan telegram na kongres u Berlin, u kojem se protestira protiv ulaska Austrije u Bosnu i Hercegovinu. Inače u protivnom slučaju, obratiće se privremena vlada Knjazu Srbije Milanu i njegovoj vladi i njima predati Bosnu i Hercegovinu, pa kako najposlije ispane.

Na ovaj telegram nije došao nikakov odgovor, što je ustanike veoma ozlovoljilo, zato su pred nekim konzulatima otvoreno demonstrirali.

Prefekti nove policije Glogjo, Nako i Gačanin preko telala objave cijelom narodu u Sarajevu, da niko nesmije obući nizamske odnosno ala franka haljine, nego da se svako preobuče u narodne, bosansko-hercegovačke haljine, i da će se svaka krivica pojedinih ljudi kazniti šibanjem po tabanima i to pred džamijom, crkvom i sinagogom, te da svaki musliman i hrišćanin mora silah nositi, do zuba se naoružati, pa pred Švabu ići, da ga sa praga naše mile domovine sa oružjem u ruci otjeramo. Pravom vogji Hadži Hafizu Loji pade najprije na um, te sve sužnje i hapšenike iz sarajevske hapsane, megju kojima je bilo raznih osugjenika, pusti.

Ovaj prizor bilo je interesantno gledati, kad hapsenici, kojih je mnogo u teškim okovima bilo, a koje im je sam Hadži Loja skidao, stadoše njega ljubiti u ruke, u noge, u bradu, u čelo, pa ga uzeše na ruke i iznesoše na ulicu sa urnebesnim vikanjem: „Živio

Hadži Loja, živio, živio! Jekdur allah! — Jekdur allah! Jekdur allah!!!“

Uz Hadži Loju bilo je uvijek po 20—30 njegovih pristalica, do zuba naoružanih Nikšićana i Pazarićana, sve po izbor junaka, koji su ga od svake nesreće čuvali.

To isto se učinilo i po svima drugim mjestima, narod se za nekoliko časova preobukao u narodno odijelo i do zuba naoružao.

Nekoliko stotina Srba i katolika odvede Hadži Loja u gornji grad, te im iz jednog velikog magazina podijeli razne duge puške, koje su većinom bile starog kova, a rijetko se mogla vidjeti koja repetirka i martinka, te ti se borme Srbi i kršćani snabdiju oružjem i u nekoliko otklone brigu, koja ih je strašila za opšti pokolj njihov, kojim su pojedini bezkućnici i hajdučki jataci prijetili. Strah je bio ovladao čitavom zemljom.

Svrgnuti guverner Bosne i Hercegovine Ahmed Mashar paša pripravi se sa ostalim osmanlijskim višim i nižim činovnicima i krenu preko Goražde i Čajniča u Pljevlje, sa oružanom pratnjom bosanskih ustaša, koji su ih, po naregjenju Hadži Lojinu, radi njihove lične sigurnosti, do Pljevlja dopratili, a jadni Jermenin, Kostan paša, bivši vice-guverner odvaži se, te s momkom i prtljagom, a krijući se od ustaša, šćaše da pobjegne u prostim kolima put Bos. Broda, ali ga velika rulja ustaša i beskućnika pomiješanih sa ljutim Arnautima, koji su imali svoje radnje u Tašlihanu, a koji su otišli za njim u potjeru, dočeka u sarajevskom polju i vrati pred Tašlihan, iz kola zajedno sa momkom izbaci, cijelu mu prtljagu razbaci i razjagmi; i taman kad su i njega i momka htjeli ti razbojnici na sred najljepše i najživahnije ulice, da na parčeta izsijeku, njegovom velikom sre-

ćom izbije Hadži Loja sa svojom ruljom, pred Tašli han, te Kostan pašu i momka njegova od očite smrti spase. Nestalo bješe u Kostan paše i momka mu od velikog straha kapi krvi na obrazu, kad ga Hadži Loja živa, u običnim putničkim haljinama spase, te odvede s momkom u Tašli han i u jednu sobu zatvori. Kako je siroma Kostan paša ostao bez jedne prebijene pare, to mu darežljivi sarajevrki gragjanin Risto Gj. Besarović dadne nekolike zlatne turske lire, u zajam, ili napoklon — Bog da ga prosti! — te jadni Kostan paša ode gole duše, opet ako se ne varamo preko Bos. Broda put Carigrada, ali s većom pratnjom od strane Hadži Loje.

Privremeni valija, odnosno guverner, Smail beg Selmanović, zdogovorom prvaka sastavi vojnu komisiju, kojom je on predsjedavao, a tako isto naredi i Srbima, da odrede vojnu komisiju i što više vojske priprave i pošlju s turskom vojskom put Travnika, odnosno Jajca, pa da idu put Zenice, na susret austrijskoj vojsci.

U srpskoj komisiji predsjedao je Petro T. Petrović, s nekoliko odabranih gazda, dočim Hadži Lojo i druge vojskovogje odrede, da se sugragjani Jevreji kao strašivice za rat, ne mogu u vojsku spremati, nego za njih odrede da skupe dobrovoljnih priloga u novcu, i te novce odnesu u Morića han, gdje je posebna komisija za skupljanje priloga živo radila i ogromne sume skupila. Tom primoranom prilikom Jevreji su za nekoliko dana skupili milion groša, te su te novce pomenutoj komisiji predali. Tko je sve te silne pare progutao, to nije tada mogao niko znati, ali bilo je istina i troška.

Na sve strane Sarajeva lupaju bubnjevi i tulumbasi, a Hadži Loja sa svojim tjelohraniteljima u naj-

većoj oduševljenosti trčkara po mahalama i pripravlja narod na hitnu spremu, a po katkad dotrči kao bez duše u konak u veliku vezirovu salu, gdje su komisije vojsku skupljale i rasporegjivale, da se tamo izvijesti šta se i kako radi, a najradije imagjaše razgovor na turskom jeziku sa Petraki ef. Petrovićem, tadanjim najuglednijim srpskim prvakom. Turci otpremiše na brzu ruku put Zenice i Žepča nekoliko hiljada boraca pod komandom Hadži Jamakovića i Junus ef. Halačevića, koji bješe binbaša.

U isto vrijeme i srpska vojna komisija pobrinula se, te nekolike desetine odabranih i za oružje sposobnih ljudi nižeg staleža spremila, a imućniji ljudi davali su za sebe zamjenike, (bedele), koji su pokupljeni po esnafskim kafanama. te ih dobro gotovim novcem, oružjem, odjelom i obućom snabdjeli. A bilo ih je dosta, koji su od svoje dobre volje, o „svome ruhu i kruhu“ otišli s ostalim dobrovoljcima, da muku muče i pokažu svoje junaštvo.

Za vogju srpskih dobrovoljaca izabra komisija Ristu Bujaka opančara, koji bješe fisan, mlad i odrastao mladić, a koji je i danas živ i zdrav, dadoše mu 300 dukata u gotovu i bijesna div vranca gazda Koste Šarca, zajedno sa cijelim vojnim priborom, te tako Bujak htio ne htio postade srpski binbaša i stavi se na čelu srpske vojske, da dijele mejdan tamo negdje oko Jajca i valovitog Vrbasa.

Uz ovu srpsku vojsku pridruži se i turski vojni vojskovogja, Hadži Mehmed Telal iz Brusa bezistena, koji nije htio iz Sarajeva u boj poći, sve dotle, dok nije vidio pripravljenu srpsku vojsku, da se zajedno s Turcima bori protiv „Švabe“.

Kad je sve bilo gotovo, srpsku vojsku blagoslovi vladika Antim u avliji nove srpske crkve i oni se sa

turskim vojskovogjom, Hadži Mehmedom Telalom i bimbašom Bujakom upute preko Kiseljaka i Travnika k' Jajcu, gdje će da dočekaju maširajućeg Austrijskog generala.

Dakle ovim se otpravilo nekoliko hiljada domaćih boraca na glavne prolazne tačke: Zenicu, Travnik, Jajce, i taman kad su se ovi počeli na nekim mjestima smještati i meterize opkopavati, da vojnike dočekaju, tih dana dogje u Sarajevo novi guverner Hafiz paša sa nekoliko četa redovne vojske, a sa njime u društvu dogje i Ibrahim efendija Pljevaljski muftija sa nekoliko stotina Arnauta i Hercegovaca, te ih narod sa predstavnicima oduševljeno dočeka. Hafiz paša odsjedne u konak guvernerov, a muftija razmjesti svoju vojsku po hanovima i odmah se sjutra dan uputi put Romanije, Rogatice, Vlasenice i Kladnja, gdje pokupi još nekolike hiljade turskih dobrovoljaca, te s ovima dogje u D. Tuzlu, da i tu štogod vojske pokupi. Ali to mu ne ispade za rukom, jer preko seljaka i uhoda dozna, da se Austrijanci pod vodstvom gjenerala Saparija približuju Donjoj Tuzli i da vode vrlo veliku vojsku, a sa njom i mnogo topova.

Ovo iznenagjenje muftiju Pljevljanskog neobično razjari, te čas prije, na vrat na nos, sabere vojsku i uputi se hanu Pirkovcu, tu se utvrdi, da dočeka Austrijance.

Taman kad se je muftija već lijepo po strategijskim brdima utvrdio, navali Austrijska pješadija i topništvo na njega, gdje je cijeli dan krvavi boj trajao, u kome neznatna turska bašibozučka vojska održi sjajnu pobjedu i Saparinu vojsku potuče i proćera s onu stranu rijeke Spreče, prema Gračanici i Gradačcu. Tako muftija sebi prokrči put prema Doboju, gdje se dosta golema Austrijska vojska bila ulogorila.

To ništa ne poplaši ovoga div junaka, nego se on sa svojom vojskom dobro utvrdi po visokim strategijskim brdima puste planine Preslice, da se i tu sa austrijancima ogleda, gdje se zbilja tri nedjelje sa austrijskom vojskom tukao. Dakle na tri glavne tačke stali su ustanici da se obrane.

Dok se taj otpor vršio, dotle se je iz Sarajeva slala još po gdjekoja četa u pomoć borcima, koja se, agitacijom Hadži Loje, ne samo iz Sarajeva, nego i iz svih ostalih bližnjih i manjih mjesta slala, a to isto radili su, kako telegrafske žice javljahu, i braća Hercegovci.

Ovih burnih revolucionarnih dana bješe kršteni narod u strahu i trepetu, misleći na kakav opšti pokolj, ali blagodareći svjesnim Srbima Sarajlijama a na prvom mjestu Petraki Petroviću, to se sasvim otklonilo, nešto, dakako, i novčanim mitom i laskavim obećanjima, a i drugim raznim poklonima, koji su osobito tada glavnu ulogu igrali.

Jednoga dana, baš kad bjehu i turska i srpska komisija u guvernerovoj sali na poslu, izbi odnekle Hadži Lojo sa svojom pratnjom u salu, ogrnuo se skupocjenim velikim, u zlatu izvezenom ćurku, koji mu bješe gotovo do šljanaka pao, pa se sav u golu vodu i znoj pretvorio, jer nije šala: pripekla božija julska zvijezda, a on na sebi nosi krasnom lisičinom postavljeni ćurak, koji je do deset oka težak bio, pa pred komisijom kaže, da mu je taj ćurak Petraki ef. Petrović, kako tada zvahu Petra T. Petrovića, poklonio, pa se Hadži Loja obradovao, kao da je kakvu almasli čelenku natakao. To bješe istorijski ćurak čuvenoga Zmaja od Bosne, Husein bega Gradaščevića.

A to je bilo ovako: Petrakija je čuo za Hadži Loju i vidio je, da ovaj čovjek danas može da čini

što god hoće, pa kako je bio s njim poznat još od davna, toga istoga dana sretoše se na putu, upravo pred velikom Begovom džamijom. Petrakija ga pozdravi po običaju, osmanlijski, i upita ga za zdravlje. Loja mu prihvati pozdrav i kao kroz zube reče:

— Nevalja, Petraći efendi.

Petrakija ga veselo pogleda i kao u čudu upita:

— Šta ti fali? Zar tebi nešto fali?

— I mnogo mi fali! — reče Loja žalostivno. — Vidiš me u kakvom sam halu: neprijatelj stoji pred vratima, a ja, bajagi kao neki zapovjednik, bez novaca, bez haljina, bez vojske, bez topova — bezbeli mi fali, sve mi fali!

Petrakija ga potapša rukom po ramenu i reče smijući se:

— Ne brini se, dok je prijatelja! Danas te očekujem kod moje kuće.

Hafiz Loja je došao kući Petrakinoj, tu je bio lijepo dočekan, kao kakav pravi vladar; jer je Petrakija znao šta može jedan Lojo učiniti u ovim burnim danima, za to ga je tako i dočekao.

Pošto su popili kahvu, ustao je Petrakija, te iz jednog rastovog ormara izvadio onaj poznati ćurak i njime ogrnuo Loju, rekavši ove riječi:

— Samo za tebe priliči ovaj ćurak i za to ti ga darivam. I evo ti još 100 zlatnijeh dukata, da ti se trefe, ako ti što ustrebaju. Ali te ujedno molim: da pripaziš na naš srpski hristijanski narod, jer kako čujem, spremaju se neki Arnauti i neki Nišićani, da udare na srpske kuće i da ih počnu pljačkati.

— Valahi, bilahi, talahi! — uzviknu Lojo krupnim glasom, ni jedna dlaka s glave neće tvome narodu faliti, ako ja budem živ! Teška je ova zakletva, a ja što rekoh, tako će biti!

Lojo je sav zadovoljan ostavio Petrakinu kuću, a već idući sokacima vikao je iza glasa: da se Srbima ne čini nikaka gadara. A da ne bi Loje, Bog dragi zna, šta bi bilo od hrišćanluka.

Prisutnim muslimanima to bijaše ćejif, pa mu se neki i smijahu, što zbilja i jest smiješno, na božijoj pripeci nositi decembarsku ćurčinu, e, ali je njemu dobro došlo, jer taj poklonjeni ćurak cijenjahu od prilike na 300 dukata vrijednosti, a njemu je za to vrijeme i dolikovao.

Toga dana, u noć, Hadži Loja zagje sa svojim agjutantima po svima sarajevskim mahalama, pa se sakupljenom svijetu hvali, kako je taj krasni i skupocjeni ćurak od prvog srpskog sarajevskog gazde, kao uspomenu na ovaj zajednički rat protiv „din dušmanina“ dobio. Gotovo cijelu tu noć svjetina paljaše krbulje smole, u mjesto bengalske vatre i gromoglasno vikaše: „Jekdur allah! Jekdur allah!“

Od ove vike bijaše se malo srpski i katolički narod, koji preko noć naoružani čuvaše svoje mahale, uplašio, ali sjutri dan su saznali, da je to bila samo ovacija Hadži Loji i Petraći efendi. Ovim poklonom i inače opštim povjerenjem, koga je Petraći efendija kod Muslimana uživao, otklonjena je bila svaka kršćenom svijetu prijeteća opasnost.

Čim su prve, druge i dalje čete bašibozuka i sa ovima srpskih dobrovoljaca i bedelja na bojište otpremljene, odredila je srpska komisija popa Gerasima Lalića sa još jednim sarajevskim gragjaninom, da oni dijele dobrovoljne, od imućnijih ljudi sakupljene novčane priloge, familijama, u vojsku otpremljenih srpskih dobrovoljaca i bedelja, što su oni nekoliko dana i vršili, te sirotne srpske kuće privremeno dnevnim namirnicama podmirivali.

Sad da vidimo kakva je uputstva donio novi guverner Hafiz paša.

On je odmah po odlasku Pljevaljskog muftije, a u sporazumu sa Ismet pašom, sarajlijom, savjetovao tursku komisiju, da se okane toga jalovoga rata i uzaludne pogibije nedužnog i nevinog naroda, pa izmegju ostalog, kako se bar tada moglo razabrati, rekao je prvacima, da oni ne mogu izići na kraj sa jednom velikom Jevropskom državom, koja po punomoćstvu cijele Jevrope, a i sa odobrenjem Sultanovim dolazi u Bosnu i Hercegovinu prijateljskom namjerom, da zemlju umiri i u red dovede, i da će njen dolazak u ove zemlje i u njima boravak biti privremen, a nikako stalan. Dalje, govoraše, kad je moćna visoka Porta na to pristala, onda ona nije mogla u pomoć ni sa jednim redovnim nizamom ustašima priteći, s toga iskreno preporučivaše, da se Austrijske trupe na pristojan i prijateljski način dočekaju i svako daljnje krvoproliće obustavi.

Ovom zaista i svakako umjesnom predlogu, bjehu neki prvaci od trgovačkog i pomirljivog staleža sporazumni, ali većina od nižeg staleža bijaše tome odlučno protivna, jer baš toga dana, u podne, stiže vijest od Hadži Jamakovića i Junos efendije Halačevića, da su se oni sa Švabama kod Šahin Kamena, izmegju Doboja i Maglaja, pobili i užasno Švabe potukli i dva husarska konja zarobili, koje konje, za uvjerenje o pobjedi, šalju u Sarajevo.

To strašno ratnike oduševi i dade im snage i poleta, da i dalje ustraju, ali, gdje je sreće tu mora biti i nesreće, koja se sad na ovu, sad na onu stranu okreće. Drugi ili treći dan po toj radosnoj vijesti, dogje telegrafski haber, da bosanska vojska pred austrijancima put Zenice i Travnika uzmiče i poraz za porazom pretrpljuje.

Take iste kobne novosti počeše dolaziti i iz drugih pobunjenih krajeva, iz Krajine i Hercegovine, što dade povoda turskim prvacima, a osobito guverneru Hafiz paši i njegovom drugu, Ismet paši Uzuniću, koji su ustaškim vogjama dozvolili, da rade onako kako znaju, da bolje razmisle, te ako je ikako moguće, da rat spriječe.

Njih dvojica, u dogovoru sa starim Fazli pašom Šerifijom, potajno zaključe, da bi najbolje bilo najprije pravog inicijatora revolucije Hadži Loju smaknuti. Tu ulogu uzme na sebe Ismet paša Uzunić i te večeri zovne Hadži Loju kod sebe na večeru, gdje za jednu sofru sjednu i večeraju, ali na toj je sofri bio za Hadži Loju pripravljen jedan veliki tanjir medene halve, u koju je bio pomiješan neki otrov, a za koji niko drugi osim Ismet paše nije znao, te ti se Hadži Loja nalupa te slatke halve, iza koje popije jednu veliku gjezvu crne gorke kahve, pa potom ode kući da spava.

Ismet paša mišljaše, da će Hafiz Loja svoju karijeru svršiti, ali ovaj div junak, koji inače bijaše dugačka rasta i krupne kosti, a stomaka neobično velika, tako, da je, i kad je najsitiji bio, mogao sam čitavo pečeno janje pojesti, zatim po dva bardaka studene vode popiti, — odbrani se od očite smrti, i kad mu je baš od halve pozlilo, pade mu na um, te ode u banju i valjajući se po vrućim banjskim pločama, okupan silnim znojem. izbljuje se i život spase.

Hafiz Loja je iz banje otišao pravo svojoj kući, da se malo odmori, a već sjutra dan stao je na noge junačke i otišao u čaršiju, a poslije uputio se pravo u Konak, u veliku salu, i tu ispriča, kako se kod paše prejeo halve, pa od toga se u hamamu izbljuvao.

Jednoga dana trefi se u velikoj sali pok. Jovo H. N. Besarović držeći jednu dugačku šišanu u ruci, pa ko u šali reče Hadži Loji ovo: Valaha, Hadži ejendija, što si meni hediju učinio, to nisi nikome; dao si mi biva jednu dugačku šišanu, sa kojom bih mogao s neba tarhane dokučiti, a on mu odgovori: neka, neka, gazda Jovo, što je dulja, to ćeš više s njome dušmana potući. Na ovo su se svi u sali prisutni grohotom nasmijali, a osobito Hadži Loja, koji bijaše toga dana neobično veseo i raspoložen,

U ovom burnom revolucionarnom pokretu i vremenu, ako hoćemo pravo i istinski da govorimo, bilo je raspoloženje Srba i katolika prema ulasku Austrije u Bosnu i Hercegovinu, kako se u opšte vidjelo, vrlo simpatično, jer je narod bio i suviše iznuren, pritisnut vječitim nemirima, bio iznemogao i gotovo svaku nadu za opstanak izgubio, pa je jedva čekao, da pod vlast jedne hrišćanske ili kršćanske vlade dogje, i ako ništa, a ono bar da dobije davno željenu toleranciju, na koju se je ulaskom Austrije i uzdao. Tada su Srbi govorili: Ako ne može Srbija dobiti Bosnu, neka je dadu makar crnom gjavolu, samo da se već jednom osjetimo da slobodno živimo, jer ovako se više ne da živjeti. „Mi nemamo“ — govorahu — „ništa protiv Sultana, niti njegovih činovnika, niti sudija, ali imamo da plačemo protiv onih ljudi, prema kojima je čitava vlada nemoćna, protiv onih lopova i hajina, koji ni sami sebi dobra ne žele, a kamo li turskoj carevini. — Zbog njih patimo i mi, a pati i cijela zemlja.“

Prelazeći sa te političke baze, na daljnji razvoj revolucije i ustaškom — ili bolje reći eskijanskom ratu — moramo ovdje da dodamo, da su i mnogi muslimani Bosne i Hercegovine osobito oni trgovačkog staleža bili pomirljiviji prema ulasku Austrije, te su po negdje i sa rizikom života uzbunjenom narodu predlagali, da se austrijske čete prijateljski dočekaju, jer ih sudbina, koju svaki narod trpiti mora, megju njih dovodi, ali to nije moglo pomoći, jer je revolucija već bila gotovo u cijeloj zemlji povedena i nevina se krv ljudska s obje strane u veliko počela prolijevati.

Dan po dan austrijska vojska se sve to bliže primicala glavnom gradu Sarajevu, jer licem na Ilin dan dogje vijest, da su ustaške čete skoro na svima tačkama razbijene i rašćerane, da od kakvih pobjeda ne može biti ni govora, nego je trebalo, da se što brže učine koraci radi ugušenja ustanka, jer se po Sarajevu opažalo, da se pojedinci, a i njihove vogje, po noći — šumovlakom — kućama vraćaju. Nasta mrtva tišina i povici ratnika prestaše. U toj zbrci Hafiz paša naredi mlagjim ljudima, topdžijama, da povade nekakve igle iz Krupovih topova, koji bjehu namješteni na žutoj sarajevskoj tabiji, da se nebi mogli topovi u krajnjoj nuždi upotrebiti, pa kad i to izvede, naredi komisijama, da izaberu deputaciju od svakog vjerozakona po jednog ili dva čovjeka, i da je pošlju Austrijskom generalu Filipoviću, koji bijaše već u Zenici, pa da izjave želju, da će se Austrijska vojska u Sarajevu i na drugim mjestima prijateljski i predusretljivo dočekati.

U tu komisiju izaberu Hadži Abdiju Halačevića, Fehim efendiju Alikadića, od Srba: Dimitriju Jeftanovića i Ristu J. Besarovića; od katolika: Peru sahadžiju i jahudiju Salamon ef. Isakovića iz Sarajeva, koja se neodložno uputi u Zenicu i preko hofrata Rotkija prestavi generalu Filipoviću. Kako ih je ovaj dočekao i ispratio, to je za nas ostala tajna, ali ipak se o tome

koješta pričalo, a iz govora prvog deputirca Hadži Abdije Halačevića saznalo se, da su od generalisima goropadno dočekani i ispraćeni, te je zbog toga nastalo užasno ogorčenje, koje je dalo povoda, da se rat nastavi, pa ma svi do jednoga zaglavili. To je i učinjeno.

Hafiz paša, stari Fazli paša Šerifija i Ismet paša su u toj zabuni i opet potajno radili, da na svaki način Hadzi Loju ubiju, pa su ga jednoga dana k sebi pozvali u konak, ko gjoja da mu nešto važno saopšte. On se tome pozivu odmah odazvao, ne misleći šta ga čeka, pa je sa svojim ljudima pošao u konak, noseći o ramenu napunjenu martinku, pa taman, kad je na prve basamake pred ulazak u konak koraknuo omače se — kazaše tada, nehotice — sama martinka, te puče kao top i zrno iz nje pogodi Hadži Loju u šljanke desne noge, u kom trenutku pade na zemlju, a njegovi ga pratioci uzmu na legja i odnesu do Sebilja, na Baščaršiji, gdje su mu ranu zavili i kući ga na Budakoviće odnijeli.

Po povratku deputacije, po želji naroda, na brzu ruku pokupi Smailbeg Selmanović nekolike stotine dobrovoljaca i najvećom brzinom uputi se u strategijske klance Klokota, na domak Busovače, da tu pošljednji put dočeka „Švabe“ i s njima se sukobi.

U ovim bašibozučkim i pošljednjim ustaškim četama, bilo je i nekoliko Srba, koji su za komoru služili i tom prilikom nevino poginuli, a neki su se znali očuvati, krijući se po varošicama, selima i zaselcima, te se živi i zdravi kućama povratili.

U Klokotima je bio krvavi okršaj, koji je porazio raštrkane ustaše, pa su se bez obzira dali u bjegstvo, tako da se nije znalo, kuda se toliki svijet najedanput sakri i kuda propade. Znalo se samo za

Hadži Jamakovića, da je sa svojom ordijom dočekao Austrijance u Kakanj Doboju, tu se s njima sukobio i izvukavši tanji kraj, pobjegao je po noći u Sarajevo, da pribere raštrkanu vojsku i da pri zauzimanju Sarajeva smete neprijatelja.

Sa je tek nastala mrtva tišina i prvaci se pribirali za otpor. Preko noći su mnogi muslimani sa familijama sa Bjelava, Čobanije i drugih mahala u grad bježali, računajući, da im je tamo sigurnije, jer su znali, da će se pošljednji put sa bedema Sarajevskog grada sa Austrijancima ogledati.

Sarajevski privremeni šef policije, Ahmed efendija, od nekoga saznade, da je guverner Hafiz paša posredovanjem topdžijskih oficira izvadio nekakve igle iz Krupovih topova, bez kojih ovi ne mogu pucati, te brže bolje, na silu, dobavi vještaka Avdu Jabučicu, koji se zvao Sultan Jabučica za to, što je potajno u svojoj kući kovao turske groševe — bakrenjake zvane, i za to osugjen bio na robiju u Vidin, koju je kratko vrijeme u Vidinu odležao i pušten bio, kad su Rusi Vidin od Turaka 1877. god. zauzeli, te mu on te igle napravi i topove za pucanje na bedeme današnje žute bastione postavi.

U toku tih burnih dana, Hadži Loja je, čim je čuo, da se Austro-Ugarska vojska približuje gradu Sarajevu, sa svojim pristašama pobjegao onako ranjene noge u Romaniju, i, kako se poslije pričaše, sakrio se u neku kulu, u selu Bogovićima, gdje za njega gotovo niko nije znao, osim onih njegovih pristaša, koji su ga dotle doveli, ali praznijeh šaka, jer su mu donešene tobolce novaca razjagmili, pa onda se koje kuda razbježali i posakrivali. „O, crni ksmetu!“ govoraše Hadži Loja tada svojim drugovima, koji ga iznevjeriše i na samo ostaviše. — „Zar se tako čuva domovina?“

Dan po dan dogje i revolucionarni pošljednji dan, jer već puče glas po Sarajevu 6. avgusta 1878. u nedjelju po podne, da se Austrijanci sa velikim logorima smjestili u Alipašino polje, i da polako kreću svoju vojsku po strategijskim brdima oko gordog brdovitog Sarajeva.

Toga istoga dana, pred veče, dadoše Austrijski vojnici od sebe glasa, da su pod nosom Sarajeva i ispališe sa Alipašina polja cigli jedan top, koji bijaše u istinu sa ćor fišekom, kao vidljiv znak: Evo nas! čekajte nas sutra rano na doručak u šeher Sarajevu. Na ovaj glas odgovorio je Ahmed efendija Nako s jednim džuletom iz topa u pravcu vojničkog logora i dao im još vidljiviji znak, — sa čime će ih ustanici na „fruštuk“ u Sarajevu dočekati.

Nasta noć, koja bijaše vedra, ali zaparna, a da se neču nikakav vrisak, ja da igdje puška puče, — dakle ta noć progje mirno, ali svanuće 7-og odnosno 19-og avgusta poplavi Sarajevo suhom i gustom maglom puščanog dima, a zagudiše topovi i puške preko šeher Sarajeva, e bi rekao prolomiše se oblaci. Po kadkad više glava mirnog stanovništva Sarajevskog zagudili bi plotuni pušaka, a za ovim i topova, na što su i ustanici sa gradskih bedema nemilo odgovarali i branili se, ali najviših jada zadavali su im austrijski topovi sa Trebevića, Gorice i Grdonja.

Toga dana čitavih osam sati trajao je ljuti boj izmegju ustaša i austrijske vojske, ali već oko podne umuknuše turski topovi, a za njima i puške, te ustanici počeše uz Miljacku put Buloga i Pali bježati, a neki se i po kućama kriti, dok na jedan put zavikaše neki ljudi, koji su se po kućnim krovovima popeli gromoglasno: „Eno Austrijanci ugjoše u grad“, a puške jednako prašte ko na Zasavici. Do

malo ovdje ondje po gdjekoja pukne, a Sarajevo ispod Grdonja i Gorice plamti u plamenu, e bi rekao izgorje i sleže se sve u prah i pepeo, ali taj plamen obuzeo je samo one kuće, iz kojih su neke žene i ljudi na mimoprolazeće vojnike, s pendžera i tavana pucali, dok drugi krajevi bili su od požara poštegjeni. Vojnici naperenih bajuneta polagano i oprezno spuštahu se u varoš. Ulazeći u varoš bijahu prilično žedni i gladni, te ih Srbi sa ženama po Piruši, Potoku i Varoši dočekaše s džugumima vode i hljebovima da ih napoje i nahrane. Vojnici su odmah plaćali hljeb i ostale stvari, ali bilo je mnogo žena i ljudi, koji nijesu htjeli primiti ni novčića.

Skoro mjesec dana bila je zatvorena sarajevska čaršija, a kad se se otvori, svijet poče da radi, a kako bijahu vojnici i oficiri puni para, počeše ljudi da rade i pare zaragjuju. Ulazak generalisimusa Filipovića, njegovih oficira i civilnih činovnika dočekan je gruvanjem topova sa žute bastione i zvonenjem zvona sa obje srpske i jedne katoličke crkve i korporacijama naroda sa svećenstvom. Doček je bio impozantan.

Nasta nova era života, promjeni se sistem turske uprave privremenim opsadnim stanjem Austrijske uprave i svak bi upućen na svoj posao rahat i slobodno.

Toga dana je vojska zauzela poljane sela Sušice i Pofalića s desne strane rijeke Miljacke i tu se pod čadorima nastanila, dok se oficiri smjestiše neki u veliku kasarnu, a neki opet u privatne kuće, naravno bez pogodbe, o kojoj nije smjelo ni govora biti. Odmah počeše Austro-Ugarske vojne muzike po gradu Sarajevu i sarajevskom polju na više mjesta svirati i time prisutnu vojsku i narod oduševljavati. Te iste muzike svirale tada mnoge srpske pjesme, što je

Srbima bilo veoma po volji; megju tim današnje vojne muzike sviraju samo njemačke i strane komade, a o srpskim pjesmama nema ni spomena! Zašto?

Sjutri dan, u utorak 20. avgusta 1878. g. osvanuše po ulicama štampane srpskijem jezikom, ćirilicom, proklamacije Generalisimusa Filipovića, u kojima se okupacija prijateljskom i pomirljivom opravdavaše, a za tim po naredbi zagje Vuko Cvijić po uglovima glavnih čaršijskih ulica te glasno vikaše, da je Preuzvišeni glavnokomandujući general g. Filipović izdao usmenu strogu zapovijest, da narod iz sviju sarajevskih mahala odma sve svoje oružje muhtarima predaje, a ovi da s mjesta nose oružje u veliku kasarnu i predaju ga za to odregjenoj vojnoj komisiji, a koji to nebi učinio, da će se strogo kazniti, a da će zbog toga i naročita komisija po mahalama zaći, da po kućama traži oružja i gdje ga nagju sudiće mu vojnički ratni sud.

Ušljed ovake stroge naredbe, narod je gomilama nosio oružje u veliku kasarnu i tamo na jednu veliku kamaru bacao. Ove puške su docnije vojnici kupili i sobom svojim kućama nosili.

Iza ove naredbe, sljedovala je naredba generalisimusa Filipovića na sve srpsko-pravoslavne mitropolite u Bosni i Hercegovini, da pri liturgijama u crkvama spominju ime Njegovog Veličanstva cara i kralja Franca Josipa I., što je odmah i učinjeno. Ta je naredba izdata i ostalim vjerskim poglavicama.

Poslije toga pristupilo se traženju pojedinih vogja i bivših faktičkih krivaca, koji su ustanak protivu Austrije održavali i podpirivali. Sad je nastala velika nesreća za sve one, koji skriviše, da je revolucija preotela ovolikoga maha, te je s obijesti toliko vojnika nevino palo.

Mnogi su gragjani sarajevski, bez razlike vjere, pozivati da iskazuju i svjedoče: ko je bio prvi začetnik bune i ko je nagonio narod, da se odupre mirnom ulasku Austro-Ugarske vojske. Šta je koji znao, to je i govorio, a mnogi su prešutjeli, jer im bijaše žao da s njih ljudi glave gube.

Jedan od Sarajevskih gragjana četvrti dan po zauzeću Sarajeva bio je od strane generala Filipovića upućen, da sa jednim majorom i dvije kompanije vojnika potraži najglavnijeg ustaškog vojskovogju Hadži Hafiza Hadži Jamakovića kod njegove kuće, i da ga pozove, da mu se na milost i nemilost preda, što je ovaj i učinio, ali Hadži Jamaković taj dan, kad je sa ogromnom stražom kod kuće tražen bio, nije se tamo našao, nego je drugi dan otišao on lično vojnoj komandi, odakle je sa stražom upućen ratnom sudištu, koje ga je tri dana ispitivalo, a četvrti dan na smrt, na vješala osudio, i ta je osuda nad njim istoga dana, pred veče, u prisustvu mnogobrojne svjetine, vojske i oficira izvršena.

Interesantno je bilo gledati ovoga div junaka i slobodnjaka, kako je sasvim hladnokrvno gledao u očitu svoju smrt, za koju se bio pripravio, kao da ide na kako veselje. Pošto je po pročitanju smrtne osude, po zakonu uzeo abdest i klanjao, prišao je vješalimu i spokojno na njima umro.

Iza njega je došao na red Hadži Abdija Hadži Halačević, koji je takogjer ulogu ustaškog vogje igrao i bio nepomirljivi protivnik ulasku Austro-Ugarske vojske u Bosnu.

Njega je ratni sud na mušketanje osudio. On je pri izricanju presude drhtao kao prut, i u pola mrtav bio, pa je molio za pomilovanje, što mu je odobreno i odmah je galopom sa gubilišta otrčao

jedan oficir i javio gdje treba, da osugjeni Halačević moli za Previšnje pomilovanje. Na gubilištu pod Goricom bješe sakupljeno mnogo radoznalog svijeta, koji nagagjaše da će se pomoliti crveni barjak, ako bude osugjeni pomolovan, a bijeli ako ne bude pomilovan, s toga narod bijaše upro oči, kad će se glasonoša na konju sa barjakom radosnim ili žalosnim pomoliti; ne potraja tek jedan sahat, a već carski glasonoša leti na konju preko gazde Rafe njive sa bijelim — žalosnim — barjakom, koji objavljuje smrt nepomilovanog Hadži Halačevića, na kome se osuda odmah mušketiranjem izvršila.

Iza ovog mušketani su još nekolicina ustanika, za koje se bez sumnje dokazalo, da su zaslužili rečenu kaznu, megju kojima bijaše i jedna stara muslimanka, sa sinom, za koju je dokazano, da je s prozora u nekom obližnjem selu, kraj Busovače, na vojnike pucala, i nesretni Avdo Jabučica, koji je, silom okolnosti, napravio igle na Krupove topove, te njima tukli austrijsku vojsku.

To se sve za četrnaest dana svršilo, ali glavnog pokretača revolucije, Hadži Hafiza Loje, koji bijaše tada jedini predmet razgovora po svoj Bosni i Hercegovini i širom Jevrope, ne bješe nigdje, jer se, kako rekosmo, bio negdje u Romaniji onako ranjene noge sakrio, i nije se mogao sve dotle naći, dok nije bila objavljena opšta carska amnestija za sve krivce revolucionarnog pokreta i ustanka, koji je okupirunoj vojsci mnogo štete i štrapaca učinio, nego tek pošlje toga, negdje u blizini Goražda, u jednom selu nabasaju carski vojnici na Hadži Loju, te ga onako ranjena uhvate, u Sarajevo dovedu i vojnoj vlasti predadu, koja ga u nosilima u Čengić vilu, gdje je bila privremena bolnica, strpa.

U bolnici su Hadži Loji ranjenu nogu amputilari, a vojni sud ga je osudio na pet godina robije u Terezijenštadtu, kuda je otpravljen, i tim se, možemo reći, kobnim načnom završila ta žalosna, neuputna i nerazmišljena Sarajevska revolucija, koja je mnogo nevinih žrtava pograbila i na okupirani narod izvojevala mržnju novih gospodara, koji su bili pošli prijateljskim načinom, da uzbunjeni narod umire i prijeko potrebni red i pravicu uspostave.

Hadži Hafiz Loja odležao je petogodišnju dosugjenu mu kaznu i upućen bio u Tajif, blizu Mekje, kuda je zajedno sa familijom i sa onim istorijskim ćurkom Zmaja bosanskog preko Trijesta otišao, gdje e pošlje nekoliko godina u krugu svoje porodice umro.

A dr. Kečet u svojoj knjizi ovako opisuje ulazak Austro-Ugarske vojske, u grad Sarajevo, koji je lično posmatrao bitku iz svoje kuće. On veli ovo:

Spavao sam dubokim snom, kad 19. avgusta, oko 4 časa izjutra moja djeca vičući i plačući ugjoše k meni. Puščani plutoni i potmula jeka topova probudili su ih. Ja skočih, otvorih prozor i sada sam jasno čuo puščane plotune u pravcu Pašinog Brda. Pošto sam radi sigurnosti svoju djecu sklonio u kuću mojih prijatelja Despića, ja se požurih k Petrakiju Petroviću, sa čije se kuće, kroz krovni prozor, širio dobar izgled. Na grebenu, koji se koso uzdizaše više Koševa, spazih prve austro-ugarske trupe, od prilike dva bataljona, koji dobro vatrom djejstvovahu prema Bakiji, a jedna baterija, iz jednog malog udoljenog brda Grlića, gagjaše staro utvrgjenje gradskog platna, gdje ustanici bijahu postavili dva topa. Oko 7 časova mogao sam tačno vidjeti, kako Bošnjaci svoj položaj na Bakijama napustiše u divljem bjegstvu, megjutim

Austrijanci lagano zauzeše Pašino Brdo i preko Bakija prodirahu prema gradu. Broj ustanika na ovom mjestu nije prelazio 550 do 600 ljudi, ne računajući u taj broj ljude, koji su iz svojih kuća, u gornjem kraju varoši, neuregjenom vatrom protivnika zadržavali. Ono što se u donjoj varoši, na Hisetima, u blizini vojne bolnice, dogagjaše, bilo je van moga dogleda; ali jedna granata, koja udari u kuću, prema mjestu odakle sam posmatrao, pokaza mi, da je donja varoš bila u artiljerijskoj vatri. Jugo-zapadno od varoši, više groblja španjolskih Jevreja, stajahu od prilike 400 ustanika, koje je snažno tukla jedna brdska baterija postavljena kod Kovačića. U 9 sahati rasprište se i ovo odjeljenje kao preplašena divljač, da bi u gornjem dijelu varoši, na lijevoj obali Miljacke, našlo spasa. Brdska je baterija nadirala uzastopce za njim, i ja tačno vidjeh, kako topove postaviše. Prvo zrno, koje je preko naših glava letjelo k žutom bastionu, pade u tursko groblje, drugo pogodi malu kapiju pored bastiona, treće zrno — kumbara — udari u jednu srpsku kuću, nad Kovačima, više Despotovića pekarnice i odmah je ubilo jednu srpsku djevojku od 20 godina, koja je taj čas bila na prozoru, a četvrto samo utvrgjenje. Uskoro i ovdje nastade mir, dva ustanička topa umukoše i ovi se zakloniše iza zida.

Uskoro zatim, veliki oblak od dima u donjoj varoši pokazivao je, da se ovdje razvila uporna borba jedino je mahala izmegju Ali-pašine ćuprije i vojne bolnice bilo mjesto, gdje je napadač morao preuzeti juriš. Stanovništvo ovoga kraja, najvećim dijelom stare zaptije, Arnauti i siromašne zanatlije, branjahu se hrabro iz bojazni, da je od pobjedonosnih vojnika sve u opasnosti.

Austro-Ugarski vojnici gagjahu vrlo dobro, nu ipak su vatru na vatru protivničke trupe snažnom vatrom dočekivale i radije padahu od protivničkih zrna, nego da se živi predadu pobjediocima.

Potok Koševo i ćuprija na njemu bijahu megja jangiji.

Uskoro zatim podiže se veliki oblak dima u Budakovića u gornjoj varoši: velika kuća Derviš-age Halačevića i oko deset drugih kućica bijahu pretvorene u pepeo. Trupe neprestano napredovahu, vatra ustanička od četvrt na četvrt časa bijaše sve slabija i oko $11^1/_2$ sahati vidjesmo kako kroz veliku ulicu prvo odjeljenje austro-ugarskih trupa lagano nastupa. Na svima prozorima bijahu u znak predaje istaknute bilele marame. Najposlije oko $1^1/_2$ sahat po podne grunu sa Gorice 101 topovski pucanj, vojna muzika zasvira carsku himnu — glavni grad Bosne 19. augusta 1878. godine bijaše pod okriljem austro-ugarskoga dvoglavoga orla.

* * *

Ovdje dodajemo jedan mali izvod, da se vide operacije Austro-Ugarske vojske, prilikom okupacije Bosne i Hercegovine.

Ustanička snaga cijeni se u najboljem slučaju oko 50.000 dobro naoružanih i u izobilju municijom snabdjevenih stanovnika, čemu treba još dodati 41 bataljon regulirane turske vojske sa 77 poljskih i brdskih topova, tako, da su u vremenu, kad se ustanak najvećma razvio, mogla računati ustanička snaga na 70.000 ljudi.

Sjem toga bijahu još utvrgjena mjesta Bišće, Sarajevo, Zvornik, Ključ, Bileća, naoružani mnogobrojnim pozicijskim topovima.

U njih ne bijaše nikakvog uregjenja u odnosu smještaja i snabdjevanja, nikakve komore, niti trenova, municiju su bili dužni prenositi do borbene linije hrišćani rekvizicijom; ne bijaše nikakve plate; oni ne imagjahu komplikovane taktičke organizacije, već se skupljahu u gomile po rodbini, plemenima, najviše u čete, — uvijek bez uregjene odstupnice, tako, da ih poslije borbe nestajaše, da se opet na drugom mjestu pojave i da se bore kao lavovi.

Ali, polažući na njihovu ljubav prema vjeri, hrabrost, drskost i preziranje smrti u borbi, dobro poznavanje zemljišta, dobre zaklone, Porta je računala, da će Austrijanci pri izvogjenju okupacije naići na takav otpor, da ovu neće moći izvesti, ili ako izvede, skupo će platiti.

A dotle može iskrsnuti gdjegod kakva druga politička konstelacija, koja bi učinila nemogućno izvogjenje berlinskog traktata, ili bi možda izazvala intervenciju koje druge velike sile, što u ovom slučaju nije to bilo ni s koje strane.

Na dobitak u vremenu turska diplomacija je od uvijek svoju snagu oslanjala.

Ustanička snaga nije bila nigdje ni na kakvoj centralnoj tački ujedinjena, već šta više po cijelom kraju razdijeljena.

Izgleda, da je muftija iz Taslidže izdao nalog, da se upadu Austrijanaca u početku ne staje na put i da oružani otpor ne treba otpočeti prije, no što protivničke trupe ugju nekoliko marševa u zemlju, pa ih onda napasti i suzbiti.

Na kraju jula austrijske trupe, spremne za prelaz granice, ovako su bile disponirane:

1. VI. divizija (1., 2., 3. brdske brigade sa korpusnom artiljerijom) i 39. brigada XX. divizija kod Broda (sa brdskom opremom, izuzev 39. brigadu);

2. ostatak XX. divizije (sa poljskom opremom), 40. brigada, 24 topa kod Šamca;

3. 1. i 2. brdska brigada VII. divizija kod Gradiške.

4. 3. brdska brigada VII. divizija kod Kostajnice na Uni.

Trupe na riječnoj granici, dakle VI. i VII. brdska divizija i XX. pješačka divizija obrazovahu XVIII. korpus.

U Dalmaciji stajaše XVIII. divizija, koja je potčinjena bila komandantu okupacione vojske feldmaršal lajtantu baronu Filipoviću.

Za operacije stajahu na raspoloženju još spremne na granici 4 divizije, kao posadne trupe — za prvi mah još više mirnodopske jačine i to:

1. pozadi riječne granice 71. pješača brigada;
2. pozadi suhe granice 72. pješačka brigada;
3. sjeverno dalmatinska posadna brigada;
4. južno dalmatinska posadna brigada.

Dakle cjelokupna spremljena snaga iznosila je na 82.000 od koje je za upad odregjeno 72.000 ljudi, 13.000 konja i 112 topova.

Austrijskoj višoj vojnoj upravi dobro su bile poznate iz ranijih ratovanja u Dalmaciji teškoće, koje se imaju da savlagjuju vogjenjem rata u ovim zemljama.

Ali i pored toga ostalo se — u interesu štednje svakako — na mobilizaciji XIII-og korpusa i XIII-te divizije.

Tamo, gdje se u opšte pokazuje mogućnost veće trupe iskupiti, izdržavati ih i za bitku razviti — na tačkama gdje se stiču putne mreže, a time i dolinama — u malom broju glavnih mjesta nekultivisane zemlje, bijahu unaprijed odregjeni prirodni

*

operacijski objekti; ovi morahu, ako se u opšte imagjaše očekivati otpor — takogje biti i prirodni centari ustanka, do kojih se moralo prodrijeti pod ma kakvim uslovima.

Zvornik, na istoku (10.000 stanovnika), Sarajevo (50.000) kao glavno mjesto, Banjaluka (20.000) na zapadu, Mostar (15.000 stanovnika) u Hercegovini, bijahu tačke, kojima su operacije bile upućene.

Putovi ka ovim objektima, preko planina, nema sumnje, da su vrletni, teški. Rečene su doline glavne komunikacije i tako austrijska vojska ne mogaše se u glavnom drugim putevima koristiti, nego dolinom Vrbasa, Bosne i Spreče.

Pri prvom razvoju jedne vojske, pored vojnih dolaze u razmatranje i mnogobrojni politički i geografski obziri. Pogrješke u prvobitnom skupljanju i razvoju vojske u toku cijelog rata, jedva da se mogu popraviti.

Ovo načelo važi za sve ratne prilike, ali u planinskom ratu, izgleda, da je ovo još najvećma potencirano!

Prvi dan marša, 1. avgusta, kod VI. divizije, bijaše veoma zategnut i mučan.

Da se pregje samo 14 km. bilo je potrebno 8—10 sahata.

Rgjavi putevi prinugjavahu kolonu da zastaje, a zbog jake pripeke, ljudska snaga bijaše odveć iscrpljena. Od sunčanog udara umrlo je mnogo vojnika.

Normalna podjela trupa na maršu morala se napustiti. Drugog dana marša brigade su se samostalno kretale i svakoj je bila pridodata 1 profijantska kolona sa potrebama za 4 dana, jedna četvrtina sanitetskih ustanova i jedna municiona kolona.

Tako sada marširahu 3 brigade u ovakom poretku, osiguravajući se svako zasebno sa sviju strana,

a po jednom putu sa rastojanjem od prilike 1 i po do 3 sahata.

Korpusna artiljerija i konjica divizije bijahu na začelju tri ešelona.

Zbog nepogodnog vremena putevi bijahu na mnogo mjesta iskvareni. Već drugog dana pioniri su imali toliko mnogo posla, da je Filipović odmah poslao vrlo hitnu depešu u Beč s molbom, da se tehničke trupe pojačaju.

Megjutim nastadoše i prvi sudari.

Jedan eskadron, koji je preko Maglaja, a prema Žepču bio u izvigjanju, u svome povratku bijaše kod Maglaja iz zasjede dočekan i do nogu uništen; samo se pojedini ostaci vratiše glavnoj vojsci u okolini Doboja. Najljepšu sliku iz ovijeh burnijeh dana prikazao je naš zemljak Edhem ef. Mulabdić u svojoj knjizi: „Zeleno busenje“ i u crticama „Na obali Bosne“. Okršaji oko Maglaja bili su najznamenitiji na Preslici, oko Šahin kamena, te izmegju Maglaja i Žepča. Ovome su vjerni svjedoci velika vojnička groblja po ovim mjestima, po kojima se nalazi i lijepih spomenika.

Sa sviju strana sada stizahu glasovi o razbuktalom ustanku; iz Sarajeva dogje vijest, da je tamo turska uprava zbačena i da je ranije oglašeni vogja ustanika Hadži Lojo, uzeo svu vlast u svoje ruke.

Marševna sigurnost, predstražarska služba i služba izvigjanja spadahu sada u najteže zadatke okupacionih trupa.

Poslije dogagjaja sa konjicom kod Maglaja gotovo cijela služba sigurnosti pripadala je pješadiji.

Ešeloni brigada na maršu i u bivaku bijahu prinugjeni da se sa svih strana osiguravaju, otuda nastade velika preopterećenost trupa.

Brigade od 16 četa morahu uvijek imati 4—6 četa na predstraži, da bi u zastojima bile u nekoliko osigurane. Za vrijeme marša dogagjalo se da su sa strane odaslata osiguranja u 2 čete bila u nemogućnosti da što urade.

Poslije nekoliko kilometara marša ova bi odijeljena zastala u visini začelja i vraćahu se glavnoj vojsci, ma da nisu ništa svršila.

U daljem kretanju VI. divizije preko Doboja bijahu omanje borbe kod Žepča i Maglaja, koje imagjahu lokalni značaj — gotovo, može se reći, one predstavljahu rekognosciranje i odbranu od strane ustanika.

Još u ovim prvim omanjim borbama mogaše se opaziti, da protivnik sa dobrim vojničkim pogledom izbiraše položaje i da je mnogo naklonjen bio zauzimanju planinskih visova na bokovima austrijskih kolona radi obuhvata.

Interesantno je primjetiti, kako se malo po malo podjela trupa kod Austrijanaca, prema sadašnjim prilikama, morala modificirati i uvijek se najveća pažnja obraćala na uporedne visove.

Poslije prvog iskustva, za osiguranje sa strana, u mjesto 2 čete slati su od 1—2 bataljona, $^1/_2$ brdske baterije, što je činilo $^1/_2$ brdske brigade.

Pred sami ulazak Austrijske vojske u Žepče, kad su se prvi hitci iz pušaka čuli nad Šćućinim kamenom i po Digerama, gragjani Žepački, što su nastanjeni na lijevoj obali Bosne, u glavnom dijelu grada, listom su se preselili na desnu obalu Bosne, a vidjenije familije kao Badgadije, Seidovići i Hasagići udaljili su se u planinsko selo Borovnicu. Ta seoba bila je na vrat na nos i s toga muslimani nijesu ništa niti od pokućstva niti od zahire, a niti od same dućanske robe sobom ponijeli, već pozatvarano ostavili. Mjesni i okolišni Katolici tada su strašno porobili cijelu varoš Žepče, sve starine uništili i posakrivali. Ulaskom austrijske vojske u Žepče i dolaskom samoga Filipovića vidjenija lica kao Omeraga Bagdadija, Hasan ef. Doglod, Abdulah ef. Seidović-Hulusi-kadija i još neki drugi, izašli su pred Filipovića i tom prilikom potužili su se na robljenje njihovog imetka. Filipović je saslušao njihovu pritužbu, odredio dva oficira, da s kadijom Abdulah ef. prekopaju katoličke kuće u varoši, i tom prilikom što god se nagje, da je pokradeno, da se snese na jedno mjesto, gdje će svijet poznavati svoje stvari. Kadija sa oficirima odabrao je tako mjesto starog medžlisa, Šaškina avliju.

Na taj je način svijetu povraćeno prilično stvari, ostale stvari koje su posakrivane i propale su.

Neposredno iza ulaska austrijske vojske katolici nijesu mirovali, te su mnoge Muslimane bijedili, i toj njihovoj bijedi podleglo je sedam Ozimičana, koji su mušketani i to sedam šehita i danas ehalija sa najvećim pijetetom spominje i fatihu uči.

I po drugijem mjestima Bosne i Hercegovine, pred ulazak Austrijske vojske bila su silna pljačkanja tudjeg dobra, najviše Muslimanskog.

Poslije borbe kod Žepča i Maglaja, nije bilo više sumnje, da je cijelu zemlju obuhvatio ustanak i feldmaršal Filipović odmah je telegrafski od Beča tražio, da svoju snagu ojača sa 1. i 36. divizijom, i to što je moguće prije, jer je Filipoviću na dva dana prije, i to u Doboju, kazao jedan fratar, da se ne šali da ide u Sarajevo s malo vojske, jer da su u Sarajevu i Srbi i Muslimani naoružani do zuba, pa ako ne imadne veliku vojsku, da će biti od njegove vojske ono, što je od Lazareve bilo na Kosovu.

Gradska narodna biblioteka „HASAN KIKIĆ" Sarajevo

Veza sa susjednom kolonom bijaše potpuno prekinuta, telegrafska linija razorena; jedan eskadron, koji je imao da održava vezu sa XX. divizijom, od Doboja, u dolini Spreče prema Gračanici, s naporom je izbjegao sudbu onog eskadrona kod Maglaja, i poslije dva dana lutanja po planini vratio se je natrag ništa ne svršivši.

Korpusna artiljerija, koja je u marševnoj koloni u početku bila za prvim bataljonom groa, sada je ostavljena kod 39. brigade — etapnih trupa — i ovdje u okolini Doboja imagjaše u toku dva dana, da sa svojim konjima potpomogne izvlačenje profijantske komore, koja svojim zamorenim konjima nije mogla više savlagjivati teške puteve.

Tako je bilo opšte stanje, kada je feldmaršal Filipović 7. avgusta dobio vijest, da kod Žepča na vrlo ugodnom položaju stoji oko 8000 ustanika i 4 topa.

Desnokrilnu austrijsku kolonu — kolonu pukovnika Kinarta, od 2 bataljona i $^1/_2$ baterije, koja je marševala uporednim visovima — napadne nadmoćniji protivnik i samo je s najvećim naporima uspjela da tamo ostane.

Tek poslije samostalnog i vrlo energičnog napada lijeve kolone Pitela, koji je s lijeve obale Bosne protivu protivničkog desnog krila nadirao, borba bijaše završena u korist Austrijanaca.

U dolini boj je bio neznatan, na visovima je palo riješenje, jer je na visovima bilo odsudnoga okršaja.

Tako se poslije borbe kod Žepča, u kojoj su Austrijanci imali 10 bataljona i 4 baterije, počeo upotrebljavati drugačiji oblik podjele trupa, koji je od sada za operacije u Bosni bio tipičan.

Sada ja upućivano po 1 cijela samostalna brdska brigada uporednim visovima, za kojom je na 5—7 časova docnije išla dolinskim putem 3. brdska brigada sa rezervnim ustanovama divizije.

Feldmaršal lajtant Filipović, u jednom izvješću caru, defenitivno se o tome izrazio, da će se imati da bori na visovima, a doline će služiti samo kao etapni putovi.

Marševni uspjesi bijahu sasvim neobični; trupe su dnevno 10, pa i 15 sahati maršovale, i od 31. avgusta do 7. septembra — dakle za 8 dana — ipak jedva su prešle prostor od 70 km. ili oko 9 km. na dan.

Nemogućnost da se veće trupe u dolini za borbu razviju, neprestana tendencija ustanika, da s uporednih visova borbenu liniju u dolini flankiraju, nemogućnost održanja bočnih osiguranja na maršu duž grebenâ i visovâ — bijahu neprestane teškoće u borbama, koje se iz dolinâ na uporedne visove prostirahu, te bez sumnje izlazi, da će stvarno u borbama u planinskoj zemlji riješenje pasti tamo na vrletima, a nikako u dolinskom zemljištu...

11. avgusta sa sviju strana dolažahu značajne vijesti.

Rat je buktao na sve strane, tako da je zaista cijeloj Austro-Ugarskoj vojsci prijetila velika opasnost, ako joj skorim ne stigne vojna pomoć. Starci, žene, pa čak i djeca borahu se sa regularnom vojskom, ne plašeći se za svoje živote ni za svoj opstanak. Austrijancima je pomoć u vojsci dolazila svakog dana.

Jednim telegramom iz Broda je javljeno, da je XX. divizija 9. i 10. avgusta kod Donje Tuzle nadmoćnijom snagom potisnuta i da odstupa ka Doboju.

VII. divizija iz Travnika javlja, da su u njezinoj požadini jake mase ustanika na maršu od Novog

prema Prijedoru, koje vjerovatno teže prema Banjaluci, dalje, da od Lijevna oko 4000 Turaka prodiru prema Jajcu, da presijeku vezu VII. divizije sa Banjalukom.

VII. diviziji bijaše ispalo za rukom 5. i 7. avgusta da kod Varcar-Vakufa i Jajca jake protivničke ustaničke čete potisne i svojim čelom dostigne Travnik.

Od XVIII. divizije došla je vijest da je ona zauzela Mostar, gdje boj bio na smrt i na život.

Situacija okupacionih trupa ne bijaše pogodna. Na istoku i zapadu pozadnje veze VII. i VI. divizije jako su bile ugrožene.

Pozadi fronta VI. divizije na 60 km. išao je muftija od Taslidže, od prilike s 14.000 ustanika i 11 topova, u stopu za potučenom XX. divizijom. Ova je morala napustiti svoju jedinu vezu kod Šamca i odstupaše u dolinu Spreče prema Doboju. Ako XX. divizija ne uspije, da kod Doboja istraje do dolaska pojačanja, tada je glavna etapka linija okupacionih trupa prekinuta.

Ali i prema drugom etapnom putu, od Gradiške preko Banjaluke za Travnik, nastupao je protivnik u dva pravca, s jedne strane od Novog, od prilike 90. km. iza fronta VII. divizije, da bi posadu Banjeluke, 3. brdsku brigadu, od Gradiške odsjekao, a s druge strane preko Lijevna vezu izmegju Travnika i Banjaluke prekinuo.

U ovakoj opasnosti, feldmaršal-lajtant Filipović nije imao bliže nikakve snage za pariranje protivničkih namjera, do što još imagjaše na suhoj i riječnoj granici posadnih trupa — 71. i 72. pješačku brigadu i rasturene bataljone 39. brigade.

Pri tome se protivnik još bijaše ojačao pred frontom VI. i VII. divizije, a Filipović mogaše računati,

da će pri svome daljem nadiranju k Sarajevu naići na još jači, pogibeljniji otpor.

Sada je za vrhovni štab nastalo pitanje, da li s pogledom na ugrožene veze, da se pritijesni glavni operacijski objekt Sarajevo, ili da se sa VI. i VII. divizijom odbranom otkloni opasnost ugroženim tačkama kod Banjaluke i Doboja?

Feldmaršal-lajtant Filipović zaključi, da sa cijelom snagom neodložno krene k Sarajevu.

Još 11. u veče on je izdao svima trupama potrebna naregjenja. U vojsci je vladalo veliko oduševljenje za nastavak rata.

Megju tim dok se ovo dogagjalo, Hadži Lojo je otišao u stare srpske škole, na Varoši, u stan arhimandrita Kosanovića „Pop Save“ zvanog, docnijeg čestitog i pravog Mitropolita, pa je s njim poveo razgovor o današnjoj situaciji, koja je i najmudrijeg političara bacila u bandak. Nije ovo bio prvi put da Hadžija Hafiz Lojo dolazi „popu Savi“, on je često njemu dolazio, a osim njega i još mnogi Muslimani, jer je „pop Savo“ bio osvjedočen prijatelj Muslimana, koji tražahu vavijek da Bosanci Bosnom upravljaju, t. j. samostalnost Bosne, pod suverenitetom Njeg. V. Sultana. Hadži Hafiz Lojo je zatekao „pop Savu“, gdje piše odgovor na jedno pismo, koje je primio iz B. od jednoga ministera, u kojem mu javlja kaka je nesreća snašla Bosnu i Hercegovinu.

„Gdje si, pope?“ — uzviknu Lojo hrapavim glasom, po kojem se mogadjaše razabrati, da je bio veoma uzbugjen i umoran.

— Odi, hadžija, prijatelju moj! — dočeka „pop Savo“ vrlo radosno. — I da mi ne kažeš, brate moj, znam rašta si došao! Hej, nesreće naše, hadžija, brate moj — uzviknu „pop Savo“ i zaplaka kao

meleno dijete, zatim zagrliše se i tako zagrljeni stajahu nekoliko minuta. Njihov razgovor dugo je trajao.

Još su oni pregovarali dugo vremena, dok već najposlije stiže jedan zaptija poslat od guvernera „pop Savi“ i reče mu, da ga guverner zove u veliku salu.

„Pop Savo“ je odmah ustao da ide, a kad je Hadži Lojo to vidio i on pogje s njim.

— Idem i ja s tobom — reče mirno — da čujem što te zove onaj hajnin. Elbet, nije dobro! Velikim ljudima nikad ne treba vjerovati.

Guverner ih je lijepo dočekao i odmah počeo ovaj razgovor.

— Čuli ste, da se Austrijski vojnici primiču Sarajevu. Generalni konsul austrijske carevine gospodin Vasić, meni je već odavno, ali nezvanično kazao, da će austrija posjesti ove zemlje. Sad se to obistinjuje. Ali sad vam javljam, da će Austrijska vojska biti u Bosni i Hercegovini samo godinu dana, da uvede neke reforme, a čim to izvrši — otići će od kuda je došla!

— Boš posla! — uzviknu Hadži Lojo bijesno. — Ugje li ona u ovu lijepu našu zemlju, vjera ti je, ne izlazi ti ona šale! — Bosna je dobar komad zlata!

— I ja sam s tobom hadžija! — dočeka Kosanović.

— Sad bilo kako bilo! — poče guverner, okrenuvši se Kosanoviću — ja sam tebe pozvao, da ti javim, da si izabran, da ideš pred austrijskog generala u Zenicu, da ga sa drugovima pozdraviš.

Kosanović kao razjareni arslan, skoči i bijesno stade pred guvernera i ovako reče:

— Ti, ti mene šalješ? Koliko si primio rušveta kad tako govoriš? Jazuklarolsun!

— I po sto puta jazuklarolsun! — dočeka Lojo i prihvati za dugu pušku, u punoj namjeri, da guvernera, Mashar pašu, na mjestu ubije.

Kosanović priletje Loji, ote mu pušku, govoreći:

— Ne pogani svoju pušku o jednoga murtata. Za tim se okrenu guverneru i reče:

— Mi ćemo s narodom, a ti radi što hoćeš!

I obojica izagjoše iz one velike sale — Lojo ode u čaršiju, da priča svijetu što je i kako je bilo s guvernerom, a Kosanović na Varoš.

Narod je bio neobično ozlovoljen na guvernera Mashar pašu i već istoga dana, po ikindiji, neki ljudi iz naroda tražili su guvernera da ga ubiju.

Sad da vidimo što se dalje dogagja.

14. avgusta otpočeto je kretanje u dvije kolone preko Visokog i Kiseljaka. Na dan 15. bio je boj kod Kakanja, 16. borbe kod Pofalića i Hana Bjelišlovca, 17. kod Visokog i 19. je poslije uporne bitke protivu 10.000 ustanika sa 40 topova Sarajevo zauzeto. Bitka je bila vrlo očajna.

Tek poslije podužeg gušanja po ulicama, poslije očajne borbe po kućama, ispalo je Austrijancima za rukom, da postanu gospodari ovog glavnog mjesta u zemlji. Padom Sarajeva, palo je ratno raspoloženje ustanikâ.

Potrebne su bile dakle dvadesetdnevne operacije u ovoj teškoj brdovitoj zemlji, da se pregju 180 km. — zašta je urogjenicima da pregju ponajviše trebalo 9 dana — što iznosi dnevne marševe od po 9 km.

XX. divizija sa svojih 8 bataljona. 24 topa, jednom pionirskom četom, od prelaza granice — dakle od 31. jula do 6. septembra, u toku 5 nedjelja — imala je da izdrži najveća naprezanja.

Odmah prvog dana uvidjelo se, da će zbog teških puteva biti vrlo velika teškoća za dovoz komore i topova.

Trebalo je često 3—4 sahata, da pojedini dijelovi trena pregju samo nekoliko stotina metara.

Laki mostovi lomljahu se pod teretom teškoga trena, tako da je čelo kolone, koje se u 5 sahata izjutra krenulo, tek noću u 10 sahata stiglo u Gradačac — upotrebilo je dakle 17 sahata za 20 km.

5. avgusta došlo se do Gračanice, gdje je divizija morala da se zadrži, da bi joj stigli vozovi.

Prostor od Gradačca do Gračanice — 30 km. vozovi su prešli za 5 dana!

Za 7. naregjen je nastupni marš k Dubosnici i i do ovog mjesta, koje je udaljeno 18 km., marš je izvršen za 14 sahata.

Avgusta 9. otpočet je napad protivu Donje Tuzle, koju bijahu posjeli 14.000 ustanika sa 11 topova.

Sa uporednih visova ustanici jako flankirahu austrijske trupe i spriječavahu im razvijanje. Ovdje je bilo jaka okršaja.

Slabo potpomognuti artiljerijom, bataljoni obnoviše 9. napad, ali bijahu odbijeni sa gubitcima.

U isto doba ustanici, pod energičnim muftijom iz Taslidže, preduzmu ofanzivu na cijelome frontu.

Pljevaljski Muftija zadao je trista čuda Austijskoj vojsci. To je bio jedan vrlo neobičan i kuražan junak, koji je sa nožem u ruci sam lično predvodio odvažne svoje ustanike protiv silne izvježbane vojske. Njegov plan je bio, da Austrijske čete što više smeta i zadržava, dok dobije pomoći iz ostalih krajeva Bosne i Sandžaka. Ali pomoći nije bilo u onoj mjeri, te je za to bio prinugjen, da što više čuva svoje ljude. Megjutim, da je njemu u vrijeme stigla prava pomoć,

Austrijske bi se čete, koje su napadale Muftiju, skorim vidjele preko Save, i to sa užasno velikim gubitcima. Ali je, Austrijskoj vojsci svakog dana dolazila pomoć, za to je Muftija, zajedno sa ustanicima, izvukao tanji kraj.

U 3 časa izjutra otpočelo je povlačenje — koje sa sviju strana otežavahu ustaničke čete — k Dubosnici, i Austrijanci izgubiše toga dana 12 oficira i 210 vojnika.

10., 11., 12. i 13. avgusta protivnik produžavaše napad tako, da je 14. avgusta, kad je XX. divizija najzad poslije četiri noćna marša, stigla kod Doboja, imala 15. oficira i 500 vojnika mrtvih i ranjenih.

U polovini avgusta situacija bijaše najteža. Austrijsko vojno ministarstvo je do duše naredilo mobilizaciju 5 divizija, označivši 21. avgust, kao prvi mobilni dan, ali ipak do početka septembra nije se moglo računati na njihovu pomoć, jer putovi bijahu teški i neprohodni.

Najbliža potpora XX. diviziji bijahu još u mirnodopskom stanju trupe 71. pješačke brigade.

Prvi pješadiski puk ove brigade prvi je stigao u pomoć. Avgusta 14. ovaj je puk bio u zaštiti kod podignutog ratnog mosta na Bosni i ojačao položaj XX. divizije na desnoj obali.

I sada otpočeše najžešće borbe 14., 16., 19., 23., 26. avgusta, a 4. 5. i 6. septembra najveći napadi ustanika na jako utvrgjeni položaj kod Doboja.

U 17. bitaka XX. divizija ukupno je izgubila 50 oficira i 1500 vojnika — dakle 20% svoje jačine.

6. septembra najzad stigla je 4. pješačka divizija, i sada se tek uspjelo, da se ustanici opet potisnu u dolinu Spreče, prema Donjoj Tuzli.

U ovo su doba i na drugim ugroženim tačkama pristigla pojačanja, takò, da je u polovini septembra na cijelom ratištu opet preduzeta ofanziva.

Protivu jezgra ustaničkog, Zvornika, nastupahu sa Save istim putem, kojim je prije mjesec dana išla XX. divizija, dvije potpune divizije, zatim od Doboja ostale dvije divizije tako, da ovdje bijahu u pokretu četiri divizije.

Prema Bišću i Novom stajahu tri divizije.

Prema Lijevnu bijahu spremne za operacije dvije divizije, a južno pak od Sarajeva pet divizija.

O upornim borbama koje nastadoše u daljim operacijama protivu Novog i Bišća, protivu Zvornika i na jug prema Višegradu, specijalno kod Senkovića, o opsagjivanju utvrgjenih mjestâ i zamkova — kula, zbog kojih su se dijelom morali dovesti i opsadni topovi, zbog mnogo viših razloga, nije nam moguće više govoriti.

Početkom oktobra već je izvedeno potpuno razoružanje cijele zemlje.

Ako se uporedi snaga Austrijanaca, kojom oni raspolagahu u polovini septembra sa onom, koju su imali u početku okupacije, onda izlazi da je bilo:

Krajem jula:

4 divizije = 72.000 ljudi, 13.000 konja, 112 topova.

U polovini septembra:

14 divizija = 262.000 ljudi, 110.000 konja, 300 topova, 30.000 vozova, 5000 stoke za prenos potreba.

Cjelokupan gubitak Austrijanaca za vrijeme šestonedjeljnih operacija u 68 boraba iznosi 178 oficira i 5000 ljudi. Ovdje ranjene ne brojimo.

Споменица рахметли Авде Карабеговића, са сликама . . . . . К 1·50
San, od Namik Kemala, prevod s turskog . „ —·50
Бујукдерска Венера, приповијетка Мустафе Решида . . . . . „ —·20
Junačka braća Mujo i Halil sa Kladuše junačka pjesmarica . . . . . „ —·50
Кур'ан, превео рахметли М Љубибратић, а на свијет издала Коларчева Задужбина у Биограду . . . . . „ 6·—
Sultan Sulejman osvaja Budim, muslim. pjesmarica . . . . . „ —·40
Sultan Bajezid, sin Sultana Murata, muslim. pjesmarica . . . . . „ —·40
Ženidba Hajdar Alaj-bega, sina Šahin pašina, junačka pjesmarica . . . . . „ —·50
Omer paša udara na Crnu Goru, muslim. „ —·40
pjesmarica . . . . . „ —·40
Ašik Garib, vrlo zanimljiva turska priča . . „ —·20
Историја Босне и Херцеговине до пада краљевства 1463. . . . . „ 1·50
Zakon za upravu gradskih općina u Bosni i Hercegovini sa izbornim redom . „ —·60
Народни лијечник од В. Пелагића . . . „ 5·—
Islamova pošljednja riječ, Abdul Haka . „ —·40
Tursko-srpski riječnik ćirilicom i latinicom, oba posebno, a veliko izdanje, dato je u štampu, a cijena će se docnije objaviti, kad bude cio oštampan . . . . . „ —·—
Слатка сиротиња, комад из живота . . „ —·40
Rusko-japanski rat 1904.—1905, napisao očevidac . . . . . „ —·40
Osvajanje Carigrada, napisao A. Muhtar paša „ 3·60
30-godišnjica vladanja Abdul Hamida . „ —·80
Muslimanske Sevdalinke, momačke i djevojačke pjesme iz Bosne i Hercegovine . . „ 1·—
Osuda Muširа Sulejman paše . . . . „ —·40
Sirota dijete, (Ata beg i Sefika) od N. Kemala „ —·60
Boj pod Banjalukom, od bega Kapetanovića „ —·50
Sarajev. revolucija, (H. Lojina buna) 1878. „ —·80
Životopis znamenitih Sarajlija, od A. J. P. Sarajlije . . . . . „ —·60
Рамазанске вечери, 12 прича од Нушића К 2·—

V305
19221

Avdija, pjesme Jusuf bega Čengića	
Istočno blago I. i II. sveska zajed.	
Закон о штампи за Б. и Х., ћирил.	
Nasrudin efendija, 210 priča	1·—
Sultan Murat ili boj na Kosovu 1389. . „	—·70
Босанке, 12 приповиједака за бос. живота „	1·60
Gjerzelez Alija, muslim. pjesmarica . . . . „	—·60
Najnužniji turski razgovori . . . . . „	—·20
Za moju milu Muslimansku mladež, zbirka priča i pjesama . . . . . „	—·50
Budalina Tale (Tale Ličanin) muslimanska narodna pjesmarica . . . . . „	—·50
Statut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova „	—·80
Ropstvo ličkog bega Mustaj bega, muslim. narodna pjesmarica . . . . . „	—·40
Junaštvo slavnoga bos. junaka Omera Hrnjice, muslim pjesmarica . . . . . „	—·40
Čuprilić vezir, muslim. narodna pjesmarica „	—·50
Prvi Behar, zbirka odabranih pjesama i priča, za muslimansku mladež . . . . . „	—·50
Ubistvo Midhad paše . . . . . „	—·30
Život i smrt Sultana Abdul Aziza . . . . „	—·30

Dalje preporučuje bogati izbor pisaćeg i crtaćeg pribora, za sve škole i kancelarije, a naročito za trgovce, kojima dajemo znatan popust na svima stvarima.

NAPOMENA: Sve gore naznačene knjige šaljemo uz Povuku (Nachnahme) a ko pošalje novac unaprijed, dobiva knjige o našem trošku. Napominjemo i to, da se male poručbine do 2 K ne mogu slati uz povuku, jer je poštarina skupa, za to molimo, da se novac unaprijed pošalje. Naročito molimo naše poštovane mušterije u Evropskoj Turskoj i Maloj Aziji, kao i one u Crnoj Gori i Americi, da novac unaprijed pošalju, da bi se izbjegla svaka smetnja oko naplate. Ako ko pošalje 1—2 K poslaćemo mu knjige u krstopletu franko; a da se osigura od gubitka na pošti, dobro bi bilo, da poručilac doda još 25 helera, da mu se paket pošalje uz poštansku uputnicu ili preporučeno. **Za knjige poslate u krstopletu, ako bi se slučajno izgubile, ne primamo nikakvu odgovornost.** — Naručene knjige ne primaju se natrag. Stoga neka svaki poručilac tačno označi natpis knjige. — Knjige ne dajemo nikome u komisiju. — Da bi omogućili što višu prodaju naših knjiga, gotovi smo svakom onome, koji se bavi prodajom knjiga, dati primjeran popust tako, da će zaista naći lijepe koristi.

Sve poruke vršimo brzo i tačno.